

Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь
Нацыянальны інстытут адукацыі

УДК 37.018.1

ЧЭЧАТ Віктар Уладзіміравіч

ПЕДАГАГІЧНЫЯ АСНОВЫ СЯМЕЙНАГА ВЫХАВАННЯ

(на матэрыяле сямей Беларусі)

13.00.01 — агульная педагогіка

ДЫСЕРТАЦЫЯ
на саісканне вучонай ступені
доктара педагогічных навук
у выглядзе навуковага даклада

Мінск 1996

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТЕРЫСТЫКА РАБОТЫ

Работа выканана ў Нацыянальным інстытуце адукацыі Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь.

Афіцыйныя апаненты: доктар педагогічных навук,
прафесар К.У.Гаўрылавец;

доктар філасофскіх навук,
прафесар С.Д.Лапцёнак;

доктар педагогічных навук,
прафесар А.П.Сманцар.

Апаніруючая арганізацыя — інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі.

Абарона адбудзецца “ 7 ” сакавіка 1995 г. у 14.00 гадзін на пасяджэнні Савета Д 02.23.01 па абароне дысертацый на саісканне вучонай ступені доктара навук у Нацыянальным інстытуце адукацыі Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь па адрасу: 220004, г.Мінск, вул. Караля, 16 (актавая зала, п. 302).

З дысертацыяй у выглядзе навуковага даклада можна азнаёміцца ў бібліятэцы Нацыянальнага інстытута адукацыі Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь.

Дысертацыя ў выглядзе навуковага даклада разаслана
“6” лютага 1996 г.

В.а.вучонага сакратара
Савета па абароне дысертацый
доктар педагогічных навук *В.П.Пархоменка* У.П.Пархоменка

Актуальнасць тэмы даследавання. У перыяд сацыяльна-эканамічных і грамадскіх пераўтварэнняў узмацняецца роля сям'і і сямейнага выхавання. У выніку спецыфікі свайго ўздзеяння на дзіця сям'ю нельга замяніць ніякім другім грамадскім інстытутам. Ва ўсе часы яна з'яўлялася вечным агульначалавечым мікраасяроддзем жыццядзейнасці некалькіх пакаленняў людзей, у якім ствараліся спрыяльныя ўмовы для натуральнага выхавання дзяцей. У сям'і пачынаецца сацыялізацыя асобы, ажыццяўляецца перадача дзецям назапашанага чалавечства вопыту, закладваюцца асновы працоўных навыкаў, грамадзянскіх і маральных прынцыпаў і норм паводзін, праходзіць падрыхтоўка дзяцей да самастойнага сямейнага жыцця.

Глобальныя працэсы XX стагоддзя (навукова-тэхнічны прагрэс, урбанізацыя, індустрыялізацыя, дэмакратызацыя грамадства, рост адукацыйнага ўзроўню людзей, уключэнне жанчын у грамадскую вытворчасць і інш.) аказваюць магутнае ўздзеянне на сям'ю, шлюбна-сямейныя адносіны, сямейнае выхаванне. Сучаснай сям'і, у тым ліку і беларускай, уласцівы рад характэрных тыповых тэндэнцый: 1) зніжэнне нараджальнасці; 2) нуклеарызацыя сям'і, распаўсюджанне адна-двухдзетнай сям'і, якая не забяспечвае грамадскую патрэбнасць ва ўзнаўленні насельніцтва; 3) складанасці і цяжкасці ў жыцці жанчын, якія спалучаюць сямейныя і прафесійныя функцыі; 4) узростнае разрыванне роляў унутрысямейнай рэгуляцыі адносін і паводзін у шлюбе і сям'і; 5) рост колькасці разводаў; 6) павелічэнне няпоўных сямей; 7) дэмакратызацыя адносін паміж мужам і жонкай, бацькамі і дзецьмі, дзецьмі.

Нестабільнасць у грамадстве і ў палітыцы, змяненні ў сацыяльнай структуры, крызіс у эканоміцы Беларусі ў 80-пач.90-х гадоў аказалі істотны ўплыў на сям'ю, на выкананне ёю сваіх асноўных функцый — рэпрадукцыйнай, эканамічнай, гаспадарча-бытавой, рэкрэатыўнай, камунікатыўнай, рэгулятыўнай і асабліва выхаваўчай. На выхаванне дзяцей у сям'і сталі ўздзейнічаць самыя разнастайныя з'явы і працэсы: з'яўленне вялікай колькасці сямей, якія знаходзяцца ў бядотным становішчы; рост колькасці дзяцей-сірот пры жывых бацьках, дзяцей, якія застаюцца без бацькоўскай апекі, безнадзорных дзяцей; абмежаванне магчымасцей сямей па догляду за старымі і інвалідамі; паяў-

(А.А.Дабровіч, В.Я.Каган, Д.Э.Капусцін, А.С.Красоўскі, М.Ц.Кузняцоў, У.П.Пятрышча, Л.І.Санюкевіч, А.М.Сізанаў, М.В.Якшэвіч); сямейная педагогіка, выхаванне дзяцей у сям'і, сумесная дзейнасць дзіцячага сада, школы, сям'і і грамадскасці ў выхаванні дзяцей, педагогічная культура бацькоў (У.Ф.Валадзько, А.А.Грымаць, Т.К.Кароткіна, В.Р.Сянько, Я.І.Сярмяжка, І.Ф.Харламаў, В.У.Чэчат); розныя напрамкі і асаблівасці выхавання дзяцей у сям'і: сям'я як асяроддзе для духоўнага развіцця асобы, яе грамадзянскага, патрыятычнага і інтэрнацыянальнага выхавання (Д.І.Вадзінскі, В.В.Мартынава, Л.Я.Ніканава, А.Ц.Рас-туноў, В.У.Чэчат); маральнае выхаванне і самавыхаванне, адносіны бацькоў і дзяцей, выхаванне ў дзяцей гуманых пачуццяў (К.У.Гаўрылавец, В.І.Жукоўская, І.І.Казімірская, А.І.Кочатаў, К.І.Моніч, В.І.Няфёдаў, Ю.Ю.Шчэрбань, А.В.Шастаковіч); працоўнае выхаванне дзяцей (С.Ц.Дзямешка, З.С.Курбыка, А.Я.Точын, І.Д.Чарнышэнка); выхаванне свядомай дысцыпліны, культуры паводзін, этыкету, зносін бацькоў і дзяцей (А.Г.Грыгор'ева, Л.М.Дрозд, Л.М.Рожына); здароў'е і фізічнае развіццё дзяцей (А.А.Крукава, К.А.Кулінковіч, Н.Ц.Лебедзева); асаблівасці індывідуальнага падыходу да цяжкіх у выхаванні дзяцей (Н.М.Вярцінская, В.Р.Сянько); уплыў на сям'ю сацыяльнага асяроддзя, падрыхтоўка сацыяльных педагогаў для работы з сям'ёй (Н.П.Баранава, Я.Д.Грыгаровіч, А.І.Ляўко, Ж.І.Міцкевіч, А.І.Тэсля, І.В.Цімашэнка і інш.).

Даследаванні пералічаных вышэй аўтараў уносяць значны ўклад у распрацоўку праблем сям'і і сямейнага выхавання. Аднак сучасная сацыяльна-эканамічная і палітычная сітуацыя, якая прывяла да глыбінных змен у сям'ях, у грамадскай і індывідуальнай свядомасці бацькоў і дзяцей, працэс дэмакратызацыі і гуманізацыі грамадства, адраджэнне нацыянальнай самасвядомасці людзей патрабуюць удакладнення ці змянення традыцыйных поглядаў на праблему сямейнага выхавання, пераасэнсавання яго многіх аспектаў. У гэтай сувязі нельга не заўважыць існуючых у цяперашні час супярэчнасцей паміж:

— асноўнай функцыяй сям'і як натуральнага асяроддзя для выхавання (што працяглы час эфектыўна дзейнічала), захавання і перадачы дзецім матэрыяльных, маральна-духоўных і культурных каштоўнасцей і рэзкім зніжэннем, а часам і поўнай стратай гэтай яе важнейшай функцыі;

— спрадвечна ўнікальнай і нічым незаменнай функцыяй маці як першавыхавальніцы дзяцей і дэфармацыяй гэтай функцыі сярод значнай катэгорыі сучасных жанчын;

— правам кожнага дзіцяці з моманту нараджэння жыць у сям'і, ведаць абаіх сваіх бацькоў, адчуваць іх пастаянную любоў, клопат падтрымку і абароненасць і ігнараваннем гэтага права з боку дзяржавы, пэўнай часткі бацькоў і мацяроў;

— найбагацейшымі традыцыямі, сродкамі, формамі і метадамі сямейнага выхавання, якія назапашаны ў народнай педагогіцы беларусаў, і іх забыццём і стратай у сучасных сям'ях;

— новымі задачамі, зместам і формамі выхавання дзяцей ва ўмовах сям'і, у сумеснай дзейнасці сям'і, дзіцячага сада, школы, службаў сям'і і псіхалага-педагагічнай непадрыхтаванасцю бацькоў, асабліва маладых, да ажыццяўлення працэсу сямейнага выхавання, адсутнасцю ў пераважнай большасці іх неабходнай педагогічнай культуры.

Аналіз паслядоўнасці і зместу гэтых супярэчнасцей, недастаткова тэарэтычная распрацаванасць праблемы сямейнага выхавання ў педагогічным аспекце, яе практычная важнасць, актуальнасць праблемы выхавання дзяцей у сям'і як пярвічнай і спецыфічнай ячэйцы грамадства далі магчымасць вызначыць тэму даследавання "Педагагічныя асновы сямейнага выхавання (на матэрыяле сямей Беларусі)".

Сувязь работы са значнымі навуковымі тэмамі. Даследаванне выконвалася ў рамках чатырох дзяржаўных тэм-заказаў Міністэрства адукацыі і навукі, Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь: 1) "Шляхі і формы аказання псіхалага-педагагічнай дапамогі сучаснай сям'і"; 2) "Распрацоўка Закона Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці"; 3) "Тэарэтычныя і метадычныя аспекты функцыянавання дзіцячых дамоў сямейнага тыпу"; 4) Праблемы ўзаемаадносін бацькоў і прыёмных дзяцей". Даследаванне адлюстроўвае асноўныя прынцыпы, ідэі і палажэнні "Канцэпцыі адукацыі і выхавання ў Беларусі" (1993 г.), "Канцэпцыі выхавання ў нацыянальнай школе Беларусі" (1993 г.), "Стратэгіі рэфармавання сістэмы выхавання" (1995 г.).

Мэта і задачы даследавання. Мэтай даследавання з'яўляецца раскрыццё магчымасцей сям'і ў выхаванні дзяцей і абгрунтаванне задач, зместу, сродкаў і форм сямейнага выхавання ў сучаснай сацыякультурнай сітуацыі ў грамадстве.

Задачы даследавання:

1. Выявіць сутнасць і асаблівасці сямейнага выхавання, знешнія і ўнутраныя фактары, якія ўплываюць на яго ажыццяўленне.

2. Вызначыць важнейшыя задачы, сродкі і формы выхавання дзяцей ва ўмовах сям'і, спецыфіку выхавання прыёмных дзяцей у дзіцячым доме сямейнага тыпу.

3. Намеціць шляхі абароненасці дзіцяці як суб'екта сям'і, гуманізацыі яго жыццядзейнасці.

4. Акрэсліць асноўныя тэндэнцыі і шляхі ўдасканалення ўзаемадзеяння сям'і, дзіцячага сада, школы, дзяржаўных і грамадскіх устаноў, службаў мікрасоцыуму ў выхаванні дзяцей.

5. Распрацаваць і эксперыментальна апрабаваць сродкі і формы павышэння педагогічнай культуры бацькоў.

6. Падрыхтаваць камплект навукова-метадычнай літаратуры па праблемах сямейнага выхавання для бацькоў і педагогаў.

Аб'ект даследавання — працэс выхавання асобы дзіцяці ў ва ўмовах сям'і.

Прадмет даследавання — асаблівасці зместу, формаў, метадаў і сродкаў сямейнага выхавання ў змяніўшыхся ўмовах узаемадзеяння сям'і і соцыуму на Беларусі.

Гіпотэза даследавання заснавана на меркаванні аб тым, што сямейнае выхаванне як працэс і рэзультат абумоўлены: а) прадстаўленнем аб ім як самастойнай педагогічнай з'яве з улікам характарыстык яго спецыфікі; б) разуменнем таго, што сямейнае выхаванне ўвасабляе сабой узаемадзеянне бацькоў і дзяцей, якое заснавана на роднаснай інтымна-эмацыянальнай блізкасці, любові, клопце, павазе і абароненасці дзіцяці і якое садзейнічае стварэнню спрыяльных умоў для развіцця і самаразвіцця нацыянальна свядомай, духоўна, маральна і інтэлектуальна падрыхтаванай асобы; в) вызначэннем задач, зместу, сродкаў, форм і метадаў сямейнага выхавання на аснове становішча вопыту выхавання дзяцей у сучасных беларускіх сям'ях і ў народнай сямейнай педагогіцы беларусаў; г) канструяваннем дзейсных шляхаў і форм выхавання дзяцей ва ўмовах інтэграцыі намаганняў у сістэме "сям'я — дзіцячы сад — школа — дзяржаўныя і грамадскія ўстановы і службы сям'і"; д) узяццём педагогічнай культуры бацькоў і падрыхтоўкай навукова-метадычнага забеспячэння для ажыццяўлення сямейнага выхавання.

Метадалагічнай асновай даследавання з'явіўся сістэмна-функцыянальны падыход, яго палажэнні аб: функцыянаванні суб'ектаў і інстытутаў развіцця чалавека як асобы; спалучэнні і іерархізацыі яго ўніверсальнай і ролявай жыццядзейнасці; гарманізацыі інтарэсаў асобы і грамадства ў дэмакратычнай дзяржаве і грамадстве, калі выхаванне дзяцей выступае як першачарговы грамадзянскі агульнагуманны клопат аб будучым народа (нацыі), які праяўляецца ў інтэграцыі намаганняў усіх удзельнікаў культурна-адукацыйнай прасторы (установы адукацыі, сям'я, палітычныя партыі, структуры бізнесу і вытворчасці, канфесіі, дзяржаўныя і грамадскія арганізацыі і аб'яднанні і да т.п.); індывідуалізацыі і дыферэнцыяцыі ў працэсе выхавання дзяцей і падлеткаў. Даныя метадалагічныя палажэнні сталі асновай для адбору спецыфічнага навуковага інструментарыя, распрацоўкі і ўдакладнення паняццйна-катэгарыяльнага апарату даследавання, канструявання перадумоў, метадаў і прыёмаў тэарэтычнага і эмпірычнага асэнсавання педагогічных асноў сямейнага выхавання і важнейшых тэндэнцый яго развіцця ў бліжэйшай перспектыве.

Пры распрацоўцы праблемы даследавання мы абавіраліся таксама на псіхалага-педагогічныя тэорыі, канцэпцыі і палажэнні: псіхалагічныя канцэпцыі развіцця асобы (Л.С.Выгоцкі, А.М.Лявонцёў, С.Л.Рубінштэйн), педагогічныя канцэпцыі выхавання асобы (Н.К.Крупская, А.С.Макаранка, Ж.-Ж.Русо); педагогічныя палажэнні аб асаблівасцях і методыцы выхавання асобы дзіцяці ў сям'і (Ю.П.Азараў, І.В.Грабеннікаў, П.Ф.Капцераў, П.Ф.Лесгафт, В.А.Сухамлінскі, К.Д.Ушыньскі, І.Ф.Харламаў); аб вызначальнай ролі сям'і, і перш за ўсё маці, у развіцці і выхаванні дзяцей у самым раннім узросце (Я.А.Каменскі, І.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Русо, К.Д.Ушыньскі); аб функцыянаванні сям'і як працоўнага і бытавога мікракалектыву, які выходзіць дзіця працаўніком, патрыётам, чалавекам, што любіць бацькоў, родны дом і край, зямлю і рыхтуе яго практычна да выхавання ролі будучага сям'яніна (А.Я.Багдановіч, А.С.Макаранка, В.А.Сухамлінскі); аб дзейснасці ўплыву бацькоўскіх зносін на маральна-эмацыянальнае выхаванне дзяцей (І.Г.Песталоцці, Л.М.Талстой, К.Д.Ушыньскі); аб уздзеянні дзіцяці як суб'екта сям'і на фарміраванне гуманістычных (альтруістычных) пачуццяў і маральнага вобразу жыццядзейнасці бацькоў (А.М.Астрагорскі, А.С.Макаранка);

аб творчым падыходзе бацькоў пры выбары сродкаў, метадаў і прыёмаў выхавання дзяцей і меры іх прымянення; апераджальнай падрыхтоўцы бацькоў і мацяроў як выхавацеляў, бесперапынным узбагачэнні іх педагогічнай культуры (П.Ф.Лясгафт, В.А.Сухамлінскі); аб арганічнай сувязі, злучэнні, узаемадапаўненні сямейнага і грамадскага (сямейна-грамадскага) выхавання, насычэнні грамадскага выхавання духам і ўкладам сямейнага выхавання (І.Д.Гарбачэўскі, Н.К.Крупская, М.М.Рубінштэйн, С.Т.Шацкі).

Метады даследавання. Методыка даследавання грунтавалася на наступных асноўных прынцыпах: 1) спалучэнне розных метадаў; 2) педагогічная накіраванасць метадаў, г. зн. выкананне імі адначасова функцый дыягнаставання і выхавання; 3) спалучэнне працяглага вывучэння з'яў і перыядычных абследаванняў; 4) вывучэнне з'яў у натуральных умовах сям'і. Для рашэння задач даследавання прымяняліся тэарэтычныя (аналіз, сінтэз, абстрагаванне, мадэляванне, канструаванне) і практычныя метады (назіранне, даверныя гутаркі, анкетаванне, інтэрв'ю, стварэнне спецыяльных сітуацый, экспертнае апытванне, вывучэнне творчых работ дзяцей, педагогічны эксперымент).

Працэдурай даследавання было прадугледжана ўключэнне вялікай колькасці ўдзельнікаў пры рашэнні двух асноўных груп задач. Першая была накіравана на вывучэнне дзяцей у сям'і і школе, змяненняў у іх паводзінах, адносінах, узроўнях выхаванасці, у спосабах зносінаў з дапамогай лагічнага і кароткатэрміновага назірання (непасрэднага і апасродкаванага), абагульнення незалежных характарыстык, вывучэння вынікаў дзейнасці бацькоў і дзяцей, педагогічных характарыстык. Другая — звязана з вывучэннем дзейнасці суб'ектаў сямейна-школьнага працэсу выхавання (бацькоў, бацькоў-выхавацеляў дзіцячых дамоў сямейнага тыпу, выхавацеляў дзіцячых садоў, педагогаў школ, прадстаўнікоў грамадскасці) пры дапамозе абагульнення вопыту выхавання дзяцей, ацэнкі, вывучэння сямейных рукапісных кніг, дзённікаў, запісаў, альбомаў і школьнай дакументацыі, параўнальнай характарыстыкі спосабаў арганізацыі сямейнага і школьнага выхавання.

Вывучэнне і абагульненне станоўчага вопыту ажыццяўлялася пад кіраўніцтвам аўтара на аснове наступных агульных крытэрыяў: актуальнасць і перспектывнасць, адпаведнасць тэндэнцыям грамадскага развіцця; навізна ў пастаноўцы мэты і задач, адборы зместу, выбару

сродкаў і форм арганізацыі працэсу сямейнага выхавання; магчымасці творчага прымянення вопыту другімі бацькамі, бацькамі-выхавацелямі, педагогамі; рацыянальнае расходаванне сіл, сродкаў і часу бацькоў і педагогаў для дасягнення станоўчых вынікаў у выхаванні дзяцей. Вывучэнне і абагульненне вопыту праходзіла ў чатыры этапы: I. Збіранне фактычнага матэрыялу (праколаў назіранняў, даных апытвання, анкетавання, гутарак, сачыненняў, водзываў, тэкстаў, дакладаў, паведамленняў, выступленняў, праколаў калегій Мінадукацыі і навукі, педагогічных саветаў, матэрыялаў бацькоўскіх нарад, сходаў, семінараў, канферэнцый і да т.п.). II. Сістэматызацыя назапашанага матэрыялу, г.зн. абагульненне і ўстанаўленне найбольш характэрных і тыповых фактаў і з'яў, якія адлюстроўваюць спецыфіку сямейнага выхавання. III. Апісанне педагогічных з'яў і працэсаў, спосабаў іх функцыянавання. IV. Тэарэтыка-метадалагічны аналіз (выдзяленне вядучых палажэнняў і тэхналогій іх ажыццяўлення).

Навуковая навізна атрыманых вынікаў. З пазіцыі гуманістычнага падыходу да асобы дзіцяці даецца сучасная трактоўка сямейнага выхавання; выяўляецца яго спецыфіка; удакладняюцца асноўныя катэгорыі, якія адносяцца да працэсу сямейнага выхавання (гл. с. 19-22); вызначаюцца правы дзіцяці як суб'екта сям'і і педагогічныя функцыі бацькоў па гуманізацыі жыццядзейнасці дзяцей, іх паўнацэнным выхаванні (с. 26-28). З улікам новых сацыяльна-эканамічных умоў грамадства і сям'і даецца далейшае развіццё задачам і зместу, сродкам, формам і методам сямейнага выхавання, якое ажыццяўляе падрыхтоўку дзіцяці як свядомага грамадзяніна-патрыёта сваёй Айчыны, сумленнага працаўніка, добрага сям'яніна. Даецца трактоўка паняцця "бацькоўскія зносіны", выдзяляюцца іх асноўныя функцыі (інфармацыйна-пазнаваўчая, эмацыянальная, рэгулятыўная, карэктарная) і псіхалага-педагогічныя ўмовы дзейнасці ў маральна-эмацыянальным выхаванні дзяцей (с. 29-31). Усведамляецца роля традыцый, сродкаў, форм і метадаў выхавання дзяцей ў народнай педагогіцы беларусаў і паказваюцца шляхі іх выкарыстання сям'ёй, школай і сям'ёй з пазіцыі сучаснай сацыякультурнай сітуацыі (с. 32-34). Выяўляюцца важнейшыя тэндэнцыі ў інтэграцыі намаганняў сям'і, дзіцячага сада, школы, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў мікрасоцыуму ў выхаванні дзяцей (с. 37-39). Разглядаюцца асаблівас-

ці выхавання прыёмных дзяцей у дзіцячых дамах сямейнага тыпу (с. 45-48). Развіваюцца сучасныя падыходы да педагагічнай культуры і выхавання бацькоў як эфектыўнага шляху павышэння выхаваўчага патэнцыялу сучаснай сям'і, зніжэння і папярэджання негатыўных сацыяльных з'яў у мікрасоцыуме і ў грамадстве (с. 59-60).

Практычная значнасць атрыманых вынікаў даследавання заключаецца ў скарыстанні яго тэарэтыка-метадалагічных вывадаў пры правядзенні навукова-даследчай работы па праблемах сямейнага выхавання; стварэнні раздзелаў Законаў Рэспублікі Беларусь "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" і "Аб правах дзіцяці", у якіх вызначаюцца правы і абавязкі дзіцяці як суб'екта сям'і, бацькоў і асоб, якія іх замяняюць, акрэсліваюцца задачы, змест і метады іх выхаваўчай дзейнасці; пры падрыхтоўцы навукова-метадычнага забеспячэння (праграм для заняткаў з бацькамі ў школах і ва ўстановах сістэмы адукацыі, палажэнняў аб Асацыяцыі прыёмных сямей Беларускага дзіцячага фонду, аб дзіцячых дамах сямейнага тыпу, серыі метадычных рэкамендацый і дапаможнікаў па актуальных праблемах выхавання дзяцей у сям'і). У практыцы сямейнага выхавання і вопыце работы ўстаноў сістэмы адукацыі Рэспублікі Беларусь выкарыстоўваецца камплект навукова-метадычных і навукова-папулярных кніг і дапаможнікаў для бацькоў і педагогаў: "Умеем ли мы общаться с детьми?", "Настольная книга родителей: Хрестоматия по семейному воспитанию" (адзначаны дыпламамі II-й ступені на Усесаюзным конкурсе ў Маскве на лепшы твор навукова-папулярнай літаратуры для бацькоў), "Воспитание патриотических чувств", "Педагогика для всех", "Патриотическое воспитание в семье", "Такая необычная семья", "Педагогика сямейнага выхавання".

Сацыяльна-эканамічная значнасць даследавання вызначаецца яго накіраванасцю на ўзмацненне выхаваўчай функцыі сучаснай беларускай сям'і, падрыхтоўку бацькоў і педагогаў да выхавання дзяцей ва ўмовах сям'і, узняцце педагагічнай культуры бацькоў і мацяроў і разам з тым выхаванасці дзяцей, што прывядзе да зніжэння негатыўных з'яў і працэсаў у сям'і, а значыць, і ў грамадстве, дазволіць падняць працоўную культуру і якасць працы бацькоў і дзяцей, прыкласці іх намаганні на зберажэнне і памнажэнне матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей сям'і як ячэйкі грамадства і самога грамадства.

Асноўныя палажэнні дысертаты, якія выносяцца на абарону:

1. Сутнасць сямейнага выхавання: а) як асаблівай зыходнай формы сацыялізацыі і выхавання дзяцей, якая арганічна спалучае аб'ектыўны ўплыў нацыянальнай культуры, традыцый, звычаяў, нормаў народа, сямейна-бытавых ўмоў і працэс узаемадзейнення бацькоў і дзяцей з мэтай іх паўнацэннага развіцця (у шырокім сэнсе слова); б) як узаемадзейнення бацькоў з дзецьмі, якое заснавана на род-наснай інтымна-эмацыянальнай блізкасці, любові, клопаце, павазе і абароне-насці дзіцяці і якое садзейнічае стварэнню спрыяльных ўмоў для развіцця і самаразвіцця нацыянальна самасвядомай, духоўна, маральна і інтэлектуальна падрыхтаванай асобы (у вузкім сэнсе слова — як выхаваўчая дзейнасць бацькоў) і спецыфіка сямейнага выхавання, якая заключаецца ў наступных асноўных характарыстыках: магчымасць садзейнічаць ажыццяўленню непарыўнай сувязі пакаленняў, іх мінулага, прошага, сучаснага і будучага, маральна-духоўнаму адзінству членаў сям'і як людзей і як прадстаўнікоў грамадства; здольнасць пры дапамозе ўнікальнага механізму функцыянавання роднасных сувязяў і інстынкту фарміраваць у дзяцей маральныя чалавечыя пачуцці да сваіх будучых дзяцей, свайго народа, усяго чалавецтва; прысутнасць натуральнага цяпла і сардэчнасці ў сямейных адносінах і зносінах, што стварае спрыяльныя ўмовы для маральна-эмацыянальнага выхавання, набывання асобай, якая знаходзіцца ў стане хуткага росту і станаўлення, цэннага эмацыянальнага вопыту; непераўздзеннасць сямейнага выхавання па свайму эмацыянальнаму характару, што садзейнічае задавальненню патрэбнасцей асобы ў павазе, прызнанні, сімпатыі, эмацыянальнай падтрымцы і стабілізацыі, псіхалагічнай абароне, у захаванні і ўмацаванні псіхафізічнага, маральнага і духоўнага здароўя кожнага члена сям'і; бесперапыннасць, працягласць і разнастайнасць выхаваўчых уздзеянняў на дзяцей людзей рознага полу і ўзросту, прафесійных інтарэсаў, вартасных арыентацый і жыццёвага вопыту; магчымасць глыбокага і сістэматычнага выхавання і ўліку індывідуальнасці дзіцяці і выкананне функцый першаснага адкрытага, нефармальнага і гуманістычнага выхаваўчага працэсу.

2. Фактары, якія ўздзейнічаюць на працэс сямейнага выхавання: а) знешнія: палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і экалагічныя ўмовы; тэхнізацыя і матэрыяльнае спажывальніцтва; змяншэнне колькасці шлю-

баў і павелічэнне разводаў; зніжэнне нараджальнасці дзяцей і павелічэнне смяротнасці дарослага і дзіцячага насельніцтва; пераарыентацыя дзейнасці ўстаноў адукацыі, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў соцыуму, што скіраваны на сям'ю і сямейнае выхаванне; б) унутраныя: матэрыяльна-бытавыя ўмовы сям'і; структура сям'і і яе колькасць састаў; выкананне бацькамі функцый бацькоўства і мацярынства; духоўныя і маральныя каштоўнасці сям'і; вобраз жыццядзейнасці сям'і, яе ўклад, веравызнанне, традыцыі; аўтарытэт і асабісты прыклад бацькоў; культура і стыль зносін бацькоў з дзецьмі; педагогічная культура бацькоў у сістэме агульнай адукацыі і культуры; абароненасць жыццядзейнасці дзіцяці, у тым ліку прыёмнага, у сям'і (правы жыцц з абаімі сваімі бацькамі; падтрымліваць рэгулярныя асабістыя адносіны і прамыя кантакты з бацькамі, калі дзіця пражывае асобна ад аднаго або абаіх бацькоў; пазбягаць жорсткага абыходжання — фізічнага, псіхічнага, сексуальнага, ігнаравання дзіцячымі інтарэсамі і патрэбамі; атрымліваць у спадчыну ад бацькоў жытую плошчу і маёмасць; мець спрыяльныя ўмовы для свайго паўнацэннага развіцця як умовы выхавання гуманістычнай накіраванасці асобы.

3. Асноўныя актуальныя задачы сямейнага выхавання, якімі з'яўляюцца: 1. Выхаванне свядомага грамадзяніна-патрыёта свай Айчыны, што ўсведамляе і ўвасабляе ў рэальнае жыццё свае правы і абавязкі, адносіны да бацькоў, родзічаў, суайчыннікаў і да самога сябе як прадстаўніка свайго народа, нацыі, сувярэннай дзяржавы. 2. Выхаванне сумленнага працаўніка, які праяўляе як мэтанакіраванасць, працавітасць, прафесійна-дзелавыя якасці, так і адказнасць, сумленнасць, прыстойнасць, клопат не толькі аб сабе, свай сям'і, а і аб іншых людзях, сваіх суседзях, суайчынніках. 3. Выхаванне добрага сям'яніна, што праяўляе гуманныя адносіны да маці, бацькі, старэйшых і малодшых членаў сям'і, паважліва ставіцца да яе маральных і духоўных каштоўнасцей, традыцый і звычаяў, набывае ў бацькоўскай сям'і навыкі для выхавання сваіх будучых дзяцей.

4. Асноўныя функцыі зносін бацькоў з дзецьмі як эфектыўнага сродку маральна-эмацыянальнага выхавання, якімі з'яўляюцца: 1) інфармацыйна-пазнаваўчая; 2) эмацыянальная; 3) рэгулятыўная; 4) карэкціровачная і псіхалага-педагагічныя ўмовы дзейнасці бацькоўскіх зносін пры выхаванні падлеткаў: добрабычлівасць і добрасардэчнасць баць-

коў у адносінах да ўсіх дзяцей у сям'і, улік іх узроставых і індывідуальных асаблівасцей, паглыбленне зместу зносін па меры ўзросту дзяцей, уздзеянне на інтэлектуальную і эмацыянальную сферы сыноў і дачок, захаванне маральнага аўтарытэту і прэстыжу бацькоў.

5. Спецыфіка дзейнасці бацькоў-выхавацеляў па маральнаму выхаванню прыёмных дзяцей у дзіцячых дамах сямейнага тыпу: 1) устанавленне добразычлівых адносін да ўсіх дзяцей у сям'і; 2) правядзенне работы па маральна-палавой асвеце, адукацыі і карэкціроўцы паводзін дзяцей, якія набылі вопыт сексуальных скрыўленняў; 3) выхаванне беражлівых адносін да рэчаў і хатняй маёмасці; 4) пашырэнне сферы зносін прыёмных дзяцей у сям'і і па-за ёй.

6. Асноўныя тэндэнцыі ў інтэграцыі намаганняў сям'і, дзіцячага сада, школы, устаноў і службаў мікрасоцыуму ў выхаванні дзяцей: 1) стварэнне новых многаварыянтных відаў і тыпаў устаноў і службаў (дзяржаўных, грамадскіх, прыватных, змешаных, сямейных дзіцячых садоў; дзіцячых устаноў тыпу "дзіцячы сад — школа", "дзіцячы дом — школа — дзіцячы сад"; сацыяльна-педагагічны комплекс, культурна-выхаваўчы цэнтр; тэрытарыяльнае школьнае аб'яднанне; дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, фондаў, цэнтраў і службаў — сацыяльна-прававой, сацыяльна-педагагічнай, медыка-сацыяльнай, сацыяльна-бытавой, сямейнай медыка-псіхалага-педагагічнай, інстытута сацыяльных педагогаў і работнікаў па праблемах сям'і і сямейнага выхавання); 2) паглыбленне з дапамогай спецыялістаў і работнікаў гэтых устаноў і службаў індывідуальнай дапамогі сям'ям і бацькам у выхаванні дзяцей (устанавленне новых партнёрскіх адносін з сям'ёй, навучанне бацькоў выхаванню дзяцей па індывідуальных праграмах, забеспячэнне сацыяльна-эканамічнай, юрыдычнай, псіхалагічнай абароны, аказанне навукова-метадычнай дапамогі розным катэгорыям бацькоў, рэабілітацыя бацькоў і дзяцей, якія аказаліся ў неспрыяльных жыццёвых умовах і экстрэмальных сітуацыях і інш.).

7. Шляхі і сродкі павышэння педагагічнай культуры бацькоў як дзейснага напрамку ў падняцці выхаваўчага патэнцыялу сям'і: 1) аказанне індывідуальнай практычнай дапамогі бацькам сіламі кваліфікаваных спецыялістаў — псіхалагаў, педагогаў, сацыяльных педагогаў і работнікаў, урачоў, псіхатэрапеўтаў, юрыстаў і інш.; 2) ажыццяўленне дыферэнцыраванага псіхалага-педагагічнага навучання розных катэго-

рый бацькоў пры дапамозе актыўных форм: індывідуальныя і групавыя кансультацыі спецыялістаў, псіхолага-педагагічныя трэнінгі з бацькамі, што адчуваюць цяжкасці ў адносінах з дзецьмі, аналіз праблемных сямейных сітуацый, дзелавыя гульні, семінарыя і практычныя заняткі, дыспуты і дыскусіі, прэс-канферэнцыі, "прайграванне" сямейных роляў, семінары-святы для бацькоў-выхавацеляў дзіцячых дамоў сямейнага тыпу і інш.; 3) падрыхтоўка камплекта навукова-метадычнай і навукова-папулярнай літаратуры па сямейнаму выхаванню для розных катэгорый бацькоў і мацяроў, дзядуляў і бабуль.

Асабісты ўклад саіскальніка. Даследаванне прадстаўляе сабой вынік шматгадовай работы саіскальніка над праблемай сямейнага выхавання (1975-1995 гг.). Асабісты ўклад у атрымання вынікаў даследавання заключаецца ў: а) аналізе філасофскай, псіхалагічнай, сацыялагічнай, педагагічнай літаратуры па праблемах выхавання дзяцей у сям'і; б) стварэнні 6 праграм даследавання па праблемах сямейнага і школьна-сямейнага выхавання; в) правядзенні вопытна-эксперыментальнай работы ў якасці выканаўцы індывідуальных тэм даследавання: "Маральнае выхаванне дзяцей ва ўмовах НТР" (1975-1980 гг.), "Педагагічныя магчымасці, змест і ўмовы эфектыўных зносін педагогаў і бацькоў з падлеткамі ў працэсе іх маральнага выхавання" (1981-1985 гг.), "Патрыятычнае выхаванне дзяцей у сям'і" (1986-1990 гг.); у якасці навуковага кіраўніка і выканаўцы калектыўных тэм даследавання "Фарміраванне актыўнай маральнай пазіцыі вучняў" (1986-1988 гг.), "Тэарэтычныя і метадычныя аспекты функцыянавання дзіцячых дамоў сямейнага тыпу" (1991-1993 гг.), "Шляхі і формы аказання псіхолага-педагагічнай дапамогі сучаснай сям'і" (1993-1995 гг.); у якасці выканаўцы калектыўных тэм "Распрацоўка праекта Закона Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці" (1992 г.), "Стан, перспектывы развіцця сістэмы сацыяльнай абароны дзяцінства і ажыццяўленне палажэнняў Канвенцыі ААН аб правах дзіцяці ў Рэспубліцы Беларусь" (1992 г.), "Праблемы ўзаемаадносін бацькоў і прыёмных дзяцей" (1994-1996 гг.); в) падборы базы даследавання (школ і сямей Беларусі); г) падрыхтоўцы навуковых, эксперыментальных і метадычных матэрыялаў для вопытна-педагагічнай і эксперыментальнай работы; д) стварэнні камплекта навукова-метадычных дапаможнікаў, праграм, палажэнняў

і рэкамендацый для бацькоў і педагогаў (усяго падрыхтавана асабіста 11, у сааўтарстве — 12).

Апрабацыя вынікаў даследавання ажыццяўлялася на кансультацыйных нарадах Нацыянальных камісій па справах ЮНЕСКА ў галіне адукацыі, на міжнародных, усеагульных, рэспубліканскіх, абласных, гарадскіх і раённых навукова-тэарэтычных і навукова-практычных канферэнцыях, семінарах, педагагічных чытаннях, на якіх аўтар выступаў з дакладамі і паседамленнямі па праблемах сямейнага выхавання, яго зместу, метадаў і форм, выхавання прыёмных дзяцей у дзіцячых дамах сямейнага тыпу, функцый і метадыцы бацькоўскіх зносін, сумеснай работы сям'і, дзіцячага сада, школы, устаноў і службаў мікра-соцыуму па выхаванні дзяцей патрыётамі, працаўнікамі і сям'янінамі, сацыяльна-педагагічнай абароны асобы дзіцяці ў сям'і і ў грамадстве на аснове Канвенцыі ААН "Аб правах дзіцяці" і Закона Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці", псіхолага-педагагічнай асветы і навучання бацькоў, іх педагагічнай культуры, навукова-метадычнага забеспячэння бацькоў, педагогаў і выхавачеляў (Баранавічы, 1989; Браціслава, 1987; Брэст, 1977, 1979, 1984; Віцебск, 1980, 1981; Валкавыск, 1980; Волагда, 1978; Гомель, 1978; Гродна, 1977, 1980; Кіраваград-Паўлыш, 1978; Магілёў, 1979, 1985; Масква, 1988; Мінск, 1969, 1973, 1976, 1988, 1994, 1995; Пенза, 1991; Прага, 1989; Рыга, 1982; Стакгольм, 1994); на калегіях Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь, нарадах, семінарах і круглых сталах, якія былі арганізаваны педагагічным таварыствам Беларусі, таварыствам "Веды", кафедрамі педагогікі і псіхалогіі вышэйшых навучальных устаноў; у перыядычнай прэсе, па радыё і тэлебачанні (звыш 120 артыкулаў і выступленняў); з лекцыямі, гутаркамі, паведамленнямі перад бацькамі і педагогамі з перыядычнасцю ад 30 да 70 выступленняў штогод.

Выяўленне зваротнай рэакцыі бацькоўскай і педагагічнай грамадскасці на педагагічныя падыходы да сямейнага выхавання праходзіла праз водзвы слухачоў курсаў у інстытутах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў Беларусі, бацькоў і бацькоў-выхавачеляў дзіцячых дамоў сямейнага тыпу — удзельнікаў сістэмы псіхолага-педагагічнага навучання і асветы, канферэнцый, семінараў, нарад, сходаў, заняткаў з бацькамі і педагогамі.

Апублікаванне вынікаў даследавання. Ідэі і палажэнні даследавання па розных аспектах сямейнага выхавання закладзены ў Законы Рэспублікі Беларусь "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" (1991 г.) і "Аб правах дзіцяці" (1993 г.), у Пярвічны перыядычны даклад Рэспублікі Беларусь аб ажыццяўленні палажэнняў Канвенцыі ААН "Аб правах дзіцяці" для Камітэта па правах дзіцяці пры ААН (1993 г.), у навуковыя і навукова-метадычныя публікацыі для бацькоў і педагогаў (10 кніг і дапаможнікаў, 11 метадычных праграм, рэкамендацый і палажэнняў, 9 раздзелаў у кнігах, "Российской педагогической энциклопедии", "Антологии педагогической мысли Белорусской ССР", 32 артыкулы ў навуковых зборніках і педагагічных часопісах).

Структура і аб'ём даследавання. Дысэртацыя ў выглядзе навуковага даклада складаецца з агульнай характарыстыкі работы, двух глаў, кожная з якіх уключае па пяць раздзелаў, вывадаў, спіска апублікаваных работ.

Поўны аб'ём дысэртацыі — 76 старонак, табліцы і рысункі займаюць 3,5 старонкі. Аб'ём, які займаюць публікацыі аўтара, — складае 7 старонак (74 крыніцы).

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

У першай главе "ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА СЯМЕЙНАГА ВЫХАВАННЯ" на аснове дасягненняў філасофіі, сацыялогіі, псіхалогіі, педагогікі, гісторыі педагогікі, этнаграфіі, фалькларыстыкі і іншых навук, даных, якія атрыманы намі ў выніку шматгадовай педагагічнай і вопытна-эксперыментальнай работы ў сям'ях і школах Рэспублікі Беларусь зроблена спроба з пазіцый гуманістычнага падыходу да асобы дзіцяці як паўнапраўнага суб'екта сям'і і ўласнага развіцця вызначыць важнейшыя тэарэтычныя палажэнні аб сутнасці і асаблівасцях сямейнага выхавання; знешніх і ўнутраных фактарах, якія пастаянна ўплываюць на яго; задачах, зместу, сродках і формах сямейнага выхавання ў сучасных умовах развіцця грамадства; зносінах бацькоў з дзецьмі як эфектыўным сродку маральна-эмацыянальнага выхавання; традыцыях народнай сямейнай педагогікі беларусаў у выхаванні дзяцей; асноўных тэндэнцыях у інтэграцыі намаганняў дзіцячага сада, школы, сям'і, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў мікрасоцыуму ў сямейным выхаванні дзяцей (асноўныя вынікі даследавання пералічаных вышэй праблем падрабязна выкладаюцца ў працах 1-4, 8, 11-17, 27-30, 33-43, 50-55).

У раздзеле 1.1. "Сутнасць і спецыфіка сямейнага выхавання, актуалізацыя яго задач і зместу ў сучасных умовах развіцця грамадства" на аснове аналізу гістарычных і этнаграфічных даных сцвярджаецца, што разам з грамадствам на працягу ўсіх перыядаў яго развіцця функцыю выхавання пастаянна ажыццяўляла сям'я як пярвічны мінімальны грамадская ячэйка, якая "заснавана на шлюб, кроўна-сваяцкіх адносінах людзей, на агульнасці побыту, узаемнай маральнай адказнасці і сацыяльнай неабходнасці ў фізічным і духоўным выхаванні чалавека" (Этнаграфія Беларусі. — Мн., 1989. — С. 489).

Выхаваўчая роля сям'і як прасцейшай і найстаражытнейшай формы сямейнай арганізацыі з моманту яе зараджэння асноўвалася і асноўваецца на прыродных (інстынктыўных) імкненнях і дзеяннях чалавека. Натуральнасць цеснага сумеснага жыцця, задавальненне патрэбнасцей, згуртаванасць інтарэсаў старэйшых і малодшых членаў сям'і заключаюць у сабе найшырэйшыя і неацэнныя магчымасці ў

вихаванні падростаючага пакалення. У сем'ях устанаўліваецца непарыўная жывая сувязь асобных пакаленняў і адкрываецца ўнікальная магчымасць зберагчы чалавека ад неабходнасці кожны раз пачынаць свой жыццёвы вопыт спачатку (нанова). Імёна ў сям'і ўсё багацце жыццёвага вопыту, ведаў, уменняў і навыкаў перадавалася ад аднаго пакалення да другога, ад бацькоў да дзяцей з дапамогай натуральных і спрадвечна дзейных спосабаў — жывога прыкладу старэйшых, паказу імі ўзору, вобразу жыццядзейнасці членаў сям'і, пераймання (імітавання), практычнага навучання, паважання продкаў (*mores maiorum* — звычаі продкаў).

Аб асабліваасцях перадачы дзецям жыццёвага вопыту, працоўных уменняў, элементаў практычных "ведаў" сведчаць даныя археалогіі і этнаграфіі, якія паказваюць, што ў першабытным грамадстве ўжо ў першыя гады жыцця дзяцей бацькі: а) давалі ім карысныя звесткі аб навакольным свеце; б) вучылі на практыцы карыстацца прыладамі працы; в) уключалі ў існуючую сістэму адносін паміж людзьмі. У 9-11 гадоў, калі дзеці мелі самыя неабходныя для жыцця ўменні, бацькі рыхтавалі іх да пасвячэння ў паўнапраўныя члены абшчыны — ініцыяцыі (ад лац. *initiatio* — здзяйсненне, учыненне таінства; абрады, якія звязаны з пераводам хлопчыкаў і дзяўчынак ва ўзроставыя групы дарослых мужчын і жанчын).

У дакапіталістычных фармацыях (дзе сямейнае выхаванне было пастаянна абумоўлена як ростам эканамічнай самастойнасці сямей, так і атрыманням дзецьмі ў спадчыну палажэння, заняткаў і маёмасці бацькоў) пераважная большасць дзяцей атрымлівала выхаванне ў асноўным ва ўмовах сям'і. І нават тады, калі адно сямейнае выхаванне не магло забяспечваць патрэб грамадства ў падрыхтоўцы людзей з шырокай і глыбокай адукацыяй (што былі неабходны для работы ў дзяржаўных і гаспадарчых органах кіравання) і калі сталі функцыянаваць школы і іншыя дзяржаўныя ўстановы выхавання, усё роўна сямейнае выхаванне на працягу многіх вякоў амаль да зараджэння капіталістычных адносін было пануючай формай выхавання дзяцей у грамадстве. Сямейнаму выхаванню і ў цэлым інстытуту сям'і як важнейшаму элементу дзяржавы пільную ўвагу з самых старажытных часоў удзялялі вучоныя і дзяржаўныя дзеячы (Сакрат, Дэмакрыт, Цыцэрон, Платон, Арыстоцель) [1, 13].

Трэба адзначыць, што калі ў спецыяльных педагагічных установах сталі шырока развівацца грамадскія формы выхавання дзяцей, узнікае праблема суадносін сямейнага і грамадскага выхавання, вызначэння мэты, задач і зместу сямейнага выхавання. Прыкметна выдзяляюцца чатыры асноўныя катэгорыі вучоных (філосафаў і педагогаў) у залежнасці ад таго, як яны суадносілі сямейнае і грамадскае выхаванне: прадстаўнікі першай аддавалі перавагу сямейнаму выхаванню, асабліва для дзяцей ад нараджэння да аднаго году і для ранняга дзіцячага ўзросту (А.Я.Багдановіч, Я.А.Каменскі, Т.Мор, І.Г.Песталоцці, С.Полацкі, В.В.Разанаў, Ж.-Ж.Русо, М.Ф.Фёдараў); другой — былі прыхільнікамі такога сямейнага выхавання, якое ажыццяўлялася б з дапамогай спецыяльна падрыхтаваных гувернёраў, карміцёлек, начальніц, выхаватэляў, настаўнікаў, педагогаў, функцыі якіх яны бачылі ў гарманічным развіцці дзіцяці, асабліва ў маральна-эстэтычным і фізічным (Ф.Рабле); у выхаванні дзіцяці адукаваным чалавекам (М.Мантэнь); у выхаванні духоўна і фізічна здаровых дзяцей (Дж.Лок); трацяй — аддавалі перавагу грамадскаму выхаванню дзяцей пасля 5-6 гадоў у розных тыпах дзяржаўных устаноў, хаця і не адмаўляліся ад сямейнага выхавання (яны былі ўпэўнены, што дзіця да 5 гадоў павінна знаходзіцца з маці: гэта ўсеагульная "патрэбнасць прыроды") (К.А.Гельвецы, Д.Дэідро, Т.Кампанела, Квінціліян, Л.М.Лепеляц'е, Р.Оуэн); чацвёртай — адстойвалі ідэю гарманічнага спалучэння, узаемазвяззі, узаемадзеяння сямейнага выхавання з грамадскім (І.Д.Гарбачэўскі, Н.К.Крупская, П.Ф.Лёсгафт, А.С.Макаранка, М.В.Радзевіч, М.М.Рубінштэйн, В.А.Сухамлінові, К.Д.Ушынові, С.Т.Шацкі) [1, 16-19].

На аснове параўнальнага аналізу функцый сямейнага і грамадскага выхавання, даследаванняў сучаснай псіхалага-педагагічнай навукі, даных вопыта-педагагічнай работы намі выдзяляюцца наступныя асноўныя характарыстыкі спецыфікі сямейнага выхавання:

— садзейнічанне ажыццяўленню непарыўнай сувязі пакаленняў, іх прошлага, сучаснага і будучага, маральна-духоўнаму адзінству членаў сям'і як людзей і як прадстаўнікоў грамадства;

— здольнасць непрыкметна (спаквалі) пры дапамозе дзейснага механізму функцыянавання роднасных сувязей і інстынctu фарміраваць у дзяцей чалавечыя пачуцці спачатку да сваіх бацькоў, дзядулі, бабулі, членаў сям'і і праз іх да свайго народа, усяго чалавечства;

— прысутнасць натуральнага цяпла і сардэчнасці ў сямейных адносінах і зносінах;

— неперарывнасць па свайму эмацыянальнаму характару, што садзейнічае задавальненню патрэбнасцей асобы ў павазе, прызнанні, сімпатыі, эмацыянальнай падтрымцы і стабілізацыі, псіхалагічнай абароне, у захаванні і ўмацаванні псіхафізічнага, маральнага і духоўнага здароў'я кожнага члена сям'і;

— бесперапыннасць, працягласць і разнастайнасць выхаваўчых уздзеянняў на дзяцей з боку людзей рознага полу і ўзросту, прафесійных інтарэсаў, жыццёвага вопыту і чалавечых каштоўнасцей;

— выкананне ролі першаснага (зыходнага) звяна ў працэсе выхавання, у які бацькі як выхавацелі ўключаюцца задоўга да нараджэння першага дзіцяці;

— магчымасць глыбокага і сістэматычнага вывучэння і ўліку індывідуальнасці дзіцяці (дзіця праводзіць у сям'і дзве трэці часу штодня), што дазваляе бацькам "заўважаць" працэс развіцця інтарэсаў, схільнасцей, патрэбнасцей, пачуццяў, характару, уменняў і да т.п.;

— адкрытасць выхаваўчага працэсу ў сям'і, што азначае, па-першае, штодзённую адказнасць бацькоў як выхавацеляў пры выкананні сваіх абавязкаў; па-другое, незвычайную складанасць іх выхаваўчай дзейнасці; па-трэцяе, пастаянны ўлік той акалічнасці, што дзеці суадносяць сваіх бацькоў як выхавацеляў з іх сямейным вобразам жыццядзейнасці;

— магчымасць сям'і (разумеюцца, спрыяльнай у сямейным выхаванні) як выхаваўчага мікракалектыву выконваць ролю арганізуючага "цэнтра", які накіроўвае на выхаванне дзяцей усе выхаваўчыя сілы і ўздзеянні.

Да асаблівасцей сямейнага выхавання адносяцца таксама: а) неформальнасць выхаваўчага працэсу сям'і, які заснаваны на станоўчых традыцыях радаслоўнай, сямейных традыцыях, веравызнанні, звычаях, абрадах, прывычках, нормах, укладзе жыцця; б) наяўнасць пэўнай стыхійнасці і суб'ектыўнасці адносінаў бацькоў да дзяцей (ідэалізацыя дзеянняў, учынкаў і паводзін дзяцей, перавялічванне іх годнасці, замоўчванне недахопаў і да т.п.) па той прычыне, што ўсе ўдзельнікі працэсу выхавання ў сям'і адчуваюць роднасныя пачуцці; в) магчымасць негатыўнага ўздзеяння неспрыяльнай для выхавання асобы дзіцяці атмасферы пэўных катэгорый сямей [1, 20-23].

З мэтай вызначэння паняцця "сямейнае выхаванне", побач з разглядам яго сутнасці і характарыстык спецыфікі, мы правялі параўнаўчы аналіз традыцыйных і сучасных падыходаў, якія маюцца ў айчынай і замежнай педагогіцы. Даныя сведчаць, што традыцыйная педагогіка амаль да канца 80-х гадоў разглядала паняцце "выхаванне", у тым ліку і выхаванне дзяцей у сям'і ("сямейнае выхаванне", "дамашняе выхаванне"), як уздзеянне (якое арганізавана, скіравана, спланавана) з боку выхавацеляў, педагогаў, бацькоў, прадстаўнікоў грамадскасці на дзяцей з мэтай падрыхтоўкі іх да грамадскага жыцця, прадукцыйнай працы, выканання сацыяльных функцый. На аснове ідэй і прынцыпаў гуманістычнай педагогікі і гуманістычнай сістэмы выхавання (прызнанне асобы дзіцяці вышэйшай сацыяльнай цэннасцю; павага да ўнікальнасці і свабоднасці кожнага дзіцяці; адносіны да дзіцяці як да суб'екта ўласнага развіцця; апора на матывацыйна-патрэбнасчую сферу дзіцяці канкрэтнага полу і ўзросту; апора ў выхаванні на нацыянальныя традыцыі беларускага народа, яго культуру, нацыянальна-этнічную абраднасць і прывычкі) у сучасны момант "выхаванне" трактуецца як працэс паўнацэннага развіцця асобы дзіцяці, фарміраванне яе культуры, маралі, адносінаў да навакольнага свету, акружаючай прыроды і космасу, грамадства, людзей і самой сябе; стварэнне спрыяльных умоў для такога развіцця і адносінаў; прычым "фарміраванне" разумеюцца не як знешняе ўздзеянне на асобу, а як абуджэнне яе ўнутранай патрэбы ў адпаведным мысленні, дзейнасці, пачуццях, душэўных крананнях (У.Ф.Валадзько, К.У.Гаўрылавец, В.А.Каракоўскі, А.І.Кочатаў, М.І.Латыш, Э.А.Малькова, Л.І.Новікава, У.П.Пархоменка, І.Ф.Харламаў і інш.).

У шырокім сэнсе слова **с я м е й н а е в ы х а в а н н е** вызначаецца намі як асаблівая зыходная форма сацыялізацыі і выхавання дзяцей, якая арганічна спалучае аб'ектыўны ўплыў нацыянальнай культуры, традыцый, звычаяў, нормаў народа, сямейна-бытавых умоў і працэс узаемадзеяння бацькоў з дзецьмі з мэтай іх паўнацэннага развіцця.

Пад **с я м е й н ы м в ы х а в а н н е м** як выхаваўчай дзейнасцю бацькоў разумеюцца ўзаемадзеянне бацькоў з дзецьмі, якое заснавана на роднаснай інтымна-эмацыянальнай блізкасці, любові, клопаце, павазе і абароненасці дзіцяці і якое садзейнічае стварэнню спрыяльных умоў для задавальнення патрэбнасцей у развіцці і самаразвіцці

нацыянальна свядомай, духоўна, маральна і інтэлектуальна падрыхтаванай асобы.

Вядома, што сямейнае выхаванне абумоўліваецца тымі важнейшымі функцыямі, г. зн. спосабамі жыццядзейнасці сям'і як сістэмы, што звязана з задавальненнем патрэб усіх яе членаў, якія выконвае сям'я: рэпрадукцыйнай (нараджэнне дзяцей), выхаваўчай, гаспадарча-эканамічнай, камунікатыўнай, рэкрэатыўнай (узаемадапамога, падтрыманне здароў'я, арганізацыя вольнага часу, адпачынку), рэгулятыўнай (кантроль, рэалізацыя ўлады, аўтарытэт сям'і). Усе яны цесна звязаны паміж сабой, пастаянна ўзаемадзейнічаюць, узбагачаюцца, змяняюцца пад уплывам часу, розных абставін і фактараў. У сучасны момант, як паказвае вывучэнне, у рэпрадукцыйнай функцыі заўважаецца імкненне да ўстойлівай тэндэнцыі маладзётнага тыпу сям'і па прычынах пагоршання сацыяльна-эканамічных умоў жыцця і адсутнасці даступных форм догляду дзяцей. У рэкрэатыўнай-узростанне ролі сям'і ў аказанні як матэрыяльнай, так і маральна-псіхалагічнай дапамогі дзецям, непрацаздольным, састарэлым, нямоглым членам сям'і і родзічам. У выхаваўчай — з'яўленне складанасцей і цяжкасцей у выхаванні дзяцей, асабліва падлеткавага і юнацкага ўзросту; у наладжванні з імі зносін; у падрыхтоўцы іх як грамадзян, працаўнікоў і сям'янінаў; у гуманізацыі жыццядзейнасці дзяцей і абароне іх інтарэсаў і правоў; у выкарыстанні сучасных шляхоў, сродкаў і форм выхавання і пераасэнсавання тых, якія былі назапашаны ў папярэднія гады, у шматгадовай народнай сямейнай педагогіцы беларусаў.

Даследаванне паказвае, што на выхаванне дзяцей і падлеткаў пастаянна ў кожнай сям'і ўздзейнічае мноства разнастайных знешніх і ўнутраных фактараў [1, 28-43]. Сярод знешніх выдзяляюцца: 1) палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і экалагічныя ўмовы; 2) тэхнізацыя і матэрыяльнае спажывальніцтва; 3) змяншэнне колькасці шлюбав і павелічэнне разводаў; 4) зніжэнне нараджальнасці дзяцей і павелічэнне смяротнасці дарослага і дзіцячага насельніцтва; 5) дзейнасць устаноў адукацыі, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў, што скіраваны на сям'ю і сямейнае выхаванне. Сярод унутраных з'яўляюцца іх разнастайнасці вызначаюцца найбольш педагогічна значныя, якія, па-першае, садзейнічаюць эфектыўнаму функцыянаванню многіх іншых фактараў, цесна звязаны з імі; па-другое,

агледжваюць характар змен у сям'і і ў выхаванні дзяцей у новых умовах; па-трэцяе, уплываюць на працэс сямейнага выхавання найбольш глыбока і ўсебакова. Да іх мы адносім: 1. Матэрыяльна-бытавыя ўмовы сям'і, якія істотна уплываюць на развіццё сям'і, напрамак жыццядзейнасці сямейнага мікракалектыву, працэс дыферэнцыяцыі сямей, устаноўкі бацькоў на дзетараджэнне. 2. Структура сям'і і яе колькасны састаў (70% ад агульнай колькасці беларускіх сямей складаюць простыя сям'і, у якія ўваходзяць муж, жонка, адно ці двое дзяцей; ідзе працэс павелічэння колькасці няпоўных і змяншэння складаных сямей). 3. Прысутнасць у сям'і абодвух бацькоў — маці і бацькі. 4. Выкананне бацькамі функцый мацярынства і бацькоўства як асновы сямейных адносін, сэнсу асабістага існавання бацькоў, крытэрыя грамадзянскасці мужа і жонкі праз выхаванне ў дзяцей пачуцця адказнасці перад сям'ёй, бацькамі, родзічамі, суайчыннікамі, грамадствам. 5. Духоўнае адзінства сям'і, якое ствараецца сістэмай адносін "муж * жонка", "бацька * маці", "бацькі * дзеці", "дзеці * дзеці" і абумоўліваецца наяўнасцю роднасных пачуццяў, узаемнымі сувязямі членаў сям'і, усведамленнем залежнасці перспектывы жыцця і лёсу сям'і ад кожнага прадстаўніка сямейнага мікракалектыву. 6. Маральнае адзінства сям'і, якое праяўляецца ў клопце мужа (бацькі) аб жонцы і дзяцях; жонкі (маці) — аб мужу і дзяцях; у добрых адносінах бацькі і маці да дзяцей (прыняцце іх такімі, якія яны ёсць; вера ў іх; імкненне да пастаяннай дапамогі дзецям і арганізацыі іх дзіцячай жыццядзейнасці; "прыстасаванне" да дзіцячых інтарэсаў і запатрабаванняў); у пачуцці любові і павагі дзяцей да маці і бацькі, удзячнасці ім за клопат, дапамогу і абароненасць; у дапамозе дзецям бацькам, бабулі і дзядулі, іншым членам сям'і. 7. Працоўны характар сям'і, атмасфера працавітасці і сумленнасці ў працы кожнага яе члена, што з'яўляецца фундаментам духоўнасці і маральнасці сям'і, выхавання маральных адносін, пачуццяў, матываў дзейнасці дзяцей, натуральным сродкам фарміравання іх галоўных становаўных якасцей (сумленнасці, даброты, гуманнасці адносін і павагі да бацькоў, людзей працы). 8. Аўтарытэт бацькоў, які з'яўляецца вынікам пастаяннага натуральнага вобразу жыццядзейнасці маці і бацькі (абумоўлены іх паводзінамі). 9. Вобраз жыццядзейнасці сям'і, яе ўклад, вартасныя арыентацыі, веравызнанне, традыцыі, звычкі і абрады,

якія дапамагаюць ва ўзнаўленні традыцый, матэрыяльнай і духоўнай культуры сваёй радаслоўнай, сям'і, народа. 10. Культура зносін бацькоў з дзецьмі, якая садзейнічае натуральнасці, непрыкметнасці, непасрэднасці і тонкасці працэсу выхавання і ўключае ў комплекс: а) наяўнасць агульнай культуры; б) унутраную падрыхтаванасць да глыбокага і тонкага разумення патрэбнасцей дзяцей; в) разуменне стану дзіцяці і правільную ацэнку яго ўчынкаў і дзеянняў у кожнай канкрэтнай сітуацыі; г) выбар спосабаў і форм зносін з улікам узросту і псіхалагічных асаблівасцей дзяцей; д) адекватную ацэнку сябе і сваіх дзеянняў, кіраванне сваім эмацыянальным станам; е) валоданне метадыкай вербальных і невербальных зносін з дзецьмі (гл. разд. 1. 3 і 2.3). 11. Узровень педагагічнай культуры бацькоў (гл. разд. 2.5).

На аснове рэтраспектыўнага аналізу і вывучэння тэндэнцый у мэтах і задачах адукацыі і выхавання наогул, сямейнага ў прыватнасці, у Беларусі і ў краінах свету (Англія, Германія, ЗША, Швецыя, Японія і інш.) мы робім вывад аб тым, што на пачатак XXI стагоддзя прагназуецца выхаванне асобы з: багатым творчым патэнцыялам, які павінен рэалізавацца на карысць людзям, несці ім дабрабыт, дабрыню і прыгажосць; вострым сацыяльным пачуццём грамадзянскасці, адказнасці за сваё грамадства і яго будучыню; здольнасцямі зберагаць і памнажаць нацыянальную культуру і паважліва адносіцца да мноства іншых культур планеты і іх носбітаў; глыбокім разуменнем сябе неад'ёмнай частцінай прыроды, космасу і светабудовы, знітаванне з імі і зберажэнне іх; самастойнымі ўменнямі кіраваць сваім псіхафізічным станам, весці здаровы лад жыцця, несці маральную адказнасць за сваё дзеянні; разважліваасцю і глыбокім пачуццём сям'яніна, адказнага за сваю радаслоўную і за агульначалавечае выхаванне дзяцей. З улікам сучасных тэндэнцый выхавання гуманістычнай і адказнай асобы, якая адпавядае эталону сапраўды цывілізаванага чалавека, пры вызначэнні задач і зместу сямейнага выхавання мы абпіраемся на наступныя ключавыя паняцці, якія цесна ўзаемазвязаны і знаходзяцца ў іх цэласнай сукупнасці: 1) Айчына як адзіная і для бацькоў, і для дзяцей Радзіма; 2) праца як сродак дабрабыту і сумлення членаў сям'і, родзічаў, суседзяў, суайчыннікаў; 3) сям'я як працяг сваёй фаміліі, свайго роду і як неад'ёмная частка ўсяго народа, дзяржавы, яе гісторыі і будучыні, звязно ў пераёмнасці пакаленняў.

На этапе развіцця Беларусі як сувярэннай дзяржавы ва ўсіх сферах жыццядзейнасці сям'і, бацькоў і дзяцей узрастае роля маралі і права, павышаецца адказнасць бацькоў за лёс сваіх дзяцей, сямей, Айчыны. Адсюль арганічна выцякае адна з важнейшых задач сямейнага выхавання — **в ы х а в а н н е д з і ц я ц і с в я д о м ы м г р а м а д з я н і н а м — п а т р ы ё т а м с в а ё й А й ч ы н ы**. Грамадзянскасць і патрыятызм дзіцяці — гэта ўсведамленне і ўвасабленне ім самім у рэальнае жыццё сваіх правоў і абавязкаў, адносін да бацькоў, родзічаў, суайчыннікаў і да сябе як прадстаўніка свайго народа, нацыі, дзяржавы. Патрыятычнае выхаванне па сутнасці сваёй з'яўляецца нацыянальна-патрыятычным, накіравана на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці грамадзяніна Рэспублікі Беларусь, глыбокага інтарэсу, павагі, беражлівых адносін да яе мовы, гісторыі і культуры. Бацькі дапамагаюць дзіцяці ўсведаміць свой сацыяльна-прававы статус, знайсці сваё месца ў жыцці грамадства, выхаваць павагу да законаў, сям'і, зямлі і прыроды Бацькаўшчыны.

Грамадзянскасць і патрыятызм дзіцяці праяўляюцца ў яго прафесійнай і сумленнай працы на карысць сабе, бацькам і суайчыннікам. Таму адной з актуальных задач сямейнага выхавання з'яўляецца **в ы х а в а н н е с у м л е н н а г а п р а ц а ў н і к а**. Сучасны працаўнік ва ўмовах рыначнай эканомікі, саперніцтва, канкурэнцыі пры наяўнасці яго прафесійна-дзелавых якасцей (здольнасць да творчасці, нестандартнасць у рашэнні задач і сітуацый, крытычнае мысленне, асабісты і калектыўны працоўны вынік і поспех і інш.) праяўляе не толькі мэтанакіраванасць, працавітасць, выкарыстанне для канчатковага выніку ўсіх магчымых сродкаў, але і адказнасць, сумленнасць, прыстойнасць. Пры выхаванні сына ці дачкі ўмелым і сумленным працаўніком бацькі ўлічваюць тое, што ў аснове павагі да працы і ў працэсе самой працы павінен быць клопат як аб сабе, сваёй сям'і, бацьках, родзічах, так і аб іншых людзях, сваіх суседзях, суайчынніках.

З першымі двума задачамі цесна ўзаемазвязана адна з вечных і натуральных для сям'і задач — **в ы х а в а н н е д о б р а г а с е м ' я н і н а**. У сучасных умовах, калі павялічваецца колькасць разводаў, няпоўных сямей, адзіночых мужчын і жанчын, дзяцей-сірот пры жывых бацьках, востра паўстае праблема выхавання сям'яніна спецыфічнымі сродкамі бацькоўскай сям'і, падрыхтоўкі юнакоў і дзяўчат да

сямейнага жыцця ў сумеснай дзейнасці бацькоў, педагогаў, спецыялістаў па праблемах сям'і.

Раздзел 1.2. "Дзіця як суб'ект сям'і і сямейнага выхавання, гуманізацыя яго жыццядзейнасці". На дзіця (згодна Канвенцыі ААН аб правах дзіцяці (1989 г.) і Закону Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці" (1993 г.), у распрацоўцы якога мы прынялі ўдзел, дзіцем з'яўляецца кожная чалавечая істота з моманту яе нараджэння да дасягнення 18-гадовага ўзросту), пастаянна ўдзельнічае мноства фактараў: макрафактары (грамадства, дзяржава, планета, сусвет); мезафактары (асяроддзе, у якім яно пражывае, этнакультура); мікрафактары (сям'я, дзіцячыя дашкольныя ўстановы, школа, навучальныя ўстановы розных тыпаў, дзіцячыя і маладзёжныя арганізацыі і аб'яднанні, рэлігійныя арганізацыі, сродкі інфармацыі і камунікацыі). У сям'і як спецыфічным мікраасяроддзі дзіця з'яўляецца адначасова і аб'ектам уздзеяння з боку бацькоў, старэйшых членаў сям'і, родзічаў і суб'ектам, г. зн. у сваю чаргу яно таксама ўплывае на бацькоў, іншых членаў сям'і, на вобраз яе жыццядзейнасці, узнаўляе сямейныя і сацыяльныя сувязі і вопыт. Гэтае ўзнаўленне, сваё асабістае развіццё дзіця ажыццяўляе праз: а) перайманне дзеянняў і паводзін бацькоў, членаў сям'і, родзічаў; б) прыняцце і праламленне патрабаванняў бацькоў і старэйшых; в) параўнанне, якое дазваляе пазнаць сябе (самапазнанне), сфарміраваць ідэалы, вартасныя арыентацыі, здольнасці арыентавацца ў сямейных і сацыяльных абставінах; г) зносіны, з дапамогай якіх дзіця выяўляе, узбагачае і ўмацоўвае сваё "я", фарміруе свядомасць, маральныя пачуцці, ажыццяўляе самарэгуляванне і самакарэкцыроўку сваіх учынкаў і паводзін; д) самавыхаванне (самааналіз, самакантроль, самаперакананне, самаўнушэнне і да т.п.). Паўнацэннае выхаванне і самавыхаванне дзіцяці як суб'екта сямейнай жыццядзейнасці, асобы і індывідуальнасці ажыццяўляецца найбольш эфектыўна ў сям'ях з гуманістычным стылем узаемаадносін і ўзаемадзеяння бацькоў і дзяцей (суб'ект-суб'ектнае ўзаемадзеянне).

На аснове аналізу становішча дзяцей у сям'ях Рэспублікі Беларусь мы адзначаем прыметныя праяўленні дэгуманізацыі дзіцячай жыццядзейнасці, якія абумоўлены: знешнімі (палітычная нестабільнасць, эканамічны крызіс, непадпарадкаванасць закону, пагоршэнне палажэння дзяцей у дэмаграфічным і сацыяльна-эканамічным планах) і ўнутра-

нымі фактарамі (наяўнасць вялікай колькасці няпоўных сямей; пражыванне дзяцей з бацькамі асобна ад дзядуляў і бабуль; канфліктныя і амаральныя паводзіны бацькоў-алкаголікаў, наркаманаў, прастытутаў, якія траўміруюць псіхіку дзяцей, прыводзяць да парушэння псіхафізічнага здароўя; жорсткае абыходжанне з дзецьмі — грабаванне дзіцячымі інтарэсамі і патрэбнасцямі, псіхічнае (эмацыянальнае), сексуальнае і фізічнае насілле. Як сведчаць даныя, праяўленні дэгуманізацыі дзіцячай жыццядзейнасці ў сям'і прыводзяць да падзення ўзроўню фізічнага, духоўнага і маральнага здароўя дзяцей; у дзіцячым асяроддзі ўзрастае колькасць хворых дзяцей, распаўсюджваецца дзіцячы алкагалізм, прастытуцыя, насілле, вымаганне, жорсткае абыходжанне з ровеснікамі, бадзяжніцтва, жабраванне, жорсткасць і бесчалавечнасць у злачынных дзеяннях.

Вывучэнне рэальнага становішча дзяцей у канцы 80-х — пачатку 90-х гадоў у Рэспубліцы Беларусь, у асобных катэгорыях сямей прывяло да вываду аб неабходнасці распрацоўкі юрыдычнай і фактычнай абароны правоў дзяцей у метах гуманізацыі іх жыццядзейнасці, правядзенні намі работы (у складзе творчых калектываў) па ўключэнні палажэнняў аб правах і абавязках бацькоў і асоб, якія іх замяняюць, паважанні імі годнасці дзіцяці, садзейнічанні іх паўнацэннаму развіццю ў Закон Рэспублікі Беларусь "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" (1991 г.) [11, 12]; палажэнняў, якія ствараюць сацыяльна-прававыя, маральныя і педагагічныя асновы для гуманістычных узаемаадносін бацькоў і дзяцей, у Закон Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці" (1993 г.) [12, 4-6]. У гэтым аспекце, у прыватнасці, прадугледжаны правы кожнага дзіцяці: а) жыць у сям'і, ведаць абаіх сваіх бацькоў, адчуваць іх клопат; б) падтрымліваць рэгулярныя асабістыя адносіны і прамыя кантакты з бацькамі, нават калі дзіця пражывае асобна ад аднаго або абаіх бацькоў у Рэспубліцы Беларусь ці ў любой іншай краіне; в) мець жылую плошчу і атрымліваць у спадчыну маёмасць бацькоў (гэта адносіцца таксама да дзяцей-сірот і дзяцей, якія засталіся без апекі бацькоў); г) атрымліваць абарону ад усіх відаў эксплуатацыі, фізічнага і псіхічнага насілля, жорсткага, грубага або зняважлівага абыходжання, сексуальнай эксплуатацыі і сексуальных спакушэнняў, ад уцягнення ў злачынную дзейнасць, далучэння да алкаголю, ужывання нарка-

тычных сродкаў і псіхатропных рэчываў, прымушання да заняцця прастытуцыяй, папрашайніцтвам, азартнымі гульнямі.

На аснове вывучэння і даследавання мы выдзяляем наступныя шляхі і сродкі рэалізацыі гуманістычных палажэнняў з баку дзяржавы, органаў сістэмы адукацыі, у сумеснай дзейнасці бацькоў, выхавальцаў, педагогаў: 1) стварэнне нацыянальнага механізму абароны дзяцінства і яго функцыянаванне ў палітычным, заканадаўчым, праграмным і кіраўніцкім аспектах; 2) інфармаванне ўсіх бацькоў аб палажэннях Канвенцыі ААН аб правах дзіцяці, Сусветнай дэкларацыі аб забеспячэнні выжывання, абароны і развіцця дзяцей, Закону Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці", Нацыянальнага плана дзеянняў па ахове правоў дзяцей; 3) умацаванне матэрыяльнай базы ўстаноў адукацыі; 4) стварэнне розных відаў і тыпаў дашкольных устаноў, якія адпавядаюць запатрабаванням і інтарэсам дзяцей і бацькоў (дзяржаўных, грамадскіх, прыватных, змешаных; дзіцячых садоў з гібкім рэжымам работы; сямейных, ці дамашніх, дзіцячых садоў; садоў з паглыблёным напрамкам у рабоце; санаторных садоў для часта і працягла хварэючых дзяцей; садоў для дзяцей з адхіленнямі ў фізічным і разумовым развіцці; дзіцячых устаноў тыпу "дзіцячы сад-школа", "дзіцячы дом-школа-дзіцячы сад", сацыяльна-педагагічны комплекс, цэнтр развіцця дзяцей і інш.); 5) устанавленне аптымальнай для развіцця і выхавання дзяцей напаяльнасці груп (для 1-3 гадоў — 6-8 дзяцей, ад 3 да 5 — 8-10, ад 5 да 6 — 10-12); 6) стварэнне 5-6-групавых дашкольных дзіцячых устаноў, якія былі б максімальна набліжаны да сямейных умоў; 7) падрыхтоўка многаварыятыўных праграм выхавання і навучання, уключэнне ў іх пытанняў аб правах дзіцяці, абароны іх гонару і годнасці, выхавання самапавагі, усведамленні асабістай значнасці, самацэннасці, задавальнення патрэбнасці ў прызнанні іх значнасці бацькамі, дарослымі, раўеснікамі; 8) выкладанне правоў чалавека і дзіцяці з улікам узроставых асаблівасцей ва ўстановах сістэмы адукацыі, з тым каб даць дзецям асновы разумення сваіх правоў і абавязкаў, уменні і навыкі жыцця сярод людзей, уступаць з імі ў адносіны і зносіны, абараняць свой гонар і годнасць, разумець і адстойваць сваё асабістае "Я"; 9) стварэнне спрыяльных умоў у сям'і з мэтай зняцця жорсткага абыходжання з дзецьмі; 10) навучанне бацькоў культуры зносінаў з дзецьмі [1, 7, 52, 55].

Раздзел 1.3. "Зносіны бацькоў з дзецьмі як эфектыўны сродак маральна-эмацыянальнага выхавання". Намі раскрываюцца магчымасці зносінаў бацькоў з падлеткамі ў іх маральна-эмацыянальным выхаванні, змест і функцыі зносінаў, псіхалага-педагагічныя ўмовы эфектыўнасці зносінаў бацькоў у выхаванні дзяцей (гл. работы 1, 4, 7, 17, 32, 37, 58).

Аналіз філасофскіх (Л.П.Буева, М.С.Каган, В.М.Сакаўнін), псіхалагічных (А.А.Бадалёў, Л.С.Выгоцкі, Я.Л.Каламінскі, Я.С.Кузьмін, А.А.Лявонцёў, М.І.Лісіна, Б.Ф.Ломаў, У.М.Мясішчаў, П.М.Якабсон і інш.), педагагічных (Ю.А.Гапон, В.А.Кан-Калік, Я.А.Каменскі, Н.К.Крупская, А.С.Макаранка, А.В.Мудрык, В.А.Сухамлінскі, К.Д.Ушынскі) прац і даследаванняў па праблеме зносінаў дазваляе нам ахарактарызаваць бацькоўскія зносіны з падлеткамі ў працэсе маральна-эмацыянальнага выхавання як спецыфічны спосаб узаемадзеяння бацькоў і дзяцей, з дапамогай якога ажыццяўляецца абмен інфармацыяй маральна-этычнага характару, развіццё маральнай свядомасці, фарміраванне маральных пачуццяў і перакананняў, рэгуляцыя і карэкцыроўка ўчынкаў і паводзінаў падлеткаў.

Даныя нашага даследавання сведчаць аб тым, што для дзяцей 13-15 гадоў характэрны: грубыя і непрыязныя адносіны да бацькі і маці (часцей да маці), калі тыя спрабуюць рэгуляваць іх паводзіны прамым указаннем ці рэзкім патрабаваннем; наяўнасць высокага пачуцця групы; імкненне ўстанавіць сваю годнасць сярод іншых дзяцей у сям'і і раўеснікаў у школе; крытычныя адносіны да недахопаў і памылак раўеснікаў і дарослых і няўменне заўважаць свае асабістыя; паступовае развіццё элементаў самасвядомасці на аснове агульнага інтэлектуальнага і духоўнага росту; праяўленне жадання да самавыхавання, да асэнсавання свайго будучага прызначэння. Што тычыцца полаўзроставых асаблівасцей, то заўважана, што дзяўчынкі ў параўнанні з хлопчыкамі часцей уступаюць у зносіны ў сям'і і ў школе. У сям'і яны цягнуцца да зносінаў з маці, бабуляй, старшай сястрой, псіхалагічна больш прывязаны да дому. Характэрна, што з 12-13 гадоў хлопчыкі і дзяўчынкі ўсё больш уключаюцца ў зносіны з раўеснікамі. Часцей яны пачынаюць даваць крытычную ацэнку словам, дзеянням, учынкам і паводзінам бацькоў, настаўнікаў, дарослых. У старшых падлеткаў (13-15 гадоў) праходзяць істотныя змены ў месцы і зместу зносінаў: большасць з іх арыентавана на вольныя зносіны па-за сям'ёй і на даверліва-зносінныя з дарослымі.

На аснове даследавання намі выдзяляюцца наступныя асноўныя функцыі зносін бацькоў з падлеткамі: інфармацыйна-пазнаваўчая, эмацыянальная, рэгулятыўная і карэкцёрвацкая.

Інфармацыйна-пазнаваўчая функцыя звязана з "трансляцый" бацькамі разнастайнай інфармацыі па маральна-этычных праблемах і асвойваннем на практыцы агульнапрынятых у сям'і і грамадстве прынцыпаў, норм і правіл. Працэс набывання і асваення гэтай інфармацыі ва ўмовах сям'і працякае больш дзейсна, чым у навучальнай установе, так як аб сабе, сваіх станоўчых і адмоўных якасцях падлеткі даведваюцца ад самых блізкіх людзей: зносіны бацькі, маці, дзядулі, бабулі, родзічаў у сямейным мікраасяроддзі выконваюць ролю непасрэднага, арганічнага механізма маральнага выхавання праз "практычнае чалавеканазнаўства" (Л.П.Буева). Як сведчыць апытанне 1200 падлеткаў 11-15 гадоў, бацькі часцей за ўсё закранаюць пытанні адносін сыноў і дачок да ведаў, пазнання (65%); паводзін, асобных учынкаў, адносін да родзічаў і іншых людзей (57%). Значна радзей абмяркоўваюцца ўдзел падлеткаў у працоўных дамашніх і грамадска карысных справах (14%), у грамадзянскіх і патрыятычных акцыях (13%).

Эмацыянальная функцыя бацькоўскіх зносін скіравана на ўзбагачэнне эмацыянальнай сферы сына ці дачкі. Іх маральныя пачуцці ўзмацняюцца ці, наадварот, аслабляюцца пад уплывам поглядаў, меркаванняў, перажыванняў, устаноў, матываў паводзін і дзеянняў бацькоў, іх суперажывання, саўдзелу, спачувальнасці дзіцячым няўдачам, няшчасцю, гору. Эмацыянальнае ўздзеянне бацькоў ажыццяўляецца з дапамогай пераканання як лагічнага абгрунтавання адпаведных маральных меркаванняў, што дапамагаюць падлеткам выпрацоўваць гатоўнасць не толькі прытрымлівацца погляду бацькоў, але і паступаць у адпаведнасці з ім; усялення як вербальнага ці невербальнага эмацыянальнага ўздзеяння на падлеткаў, якое садзейнічае "аўтаматычнаму" успрымання інфармацыі, што выражае думкі, пачуцці і волю бацькоў і заахвочвае да адпаведных дзеянняў, учынкаў, паводзін; заражэння як міжвольнай схільнасці падлетка ў сям'і адпаведнаму псіхічнаму стану бацькоў; пераймання як узаўвяднення падлеткам узору, рыс паводзін (учынкаў) ці дзеянняў бацькі, маці, іншых членаў сям'і, родзічаў.

Сутнасць рэгулятыўнай функцыі заключаецца ў рэгуляванні і выбару спосабаў адабрэння ці асуджэння, ва ўстанаўленні патрабаван-

няў і кантролю бацькоў за падлеткамі праз патрабаванне, кантроль, заахвочванне, пакаранне, меркаванне, прывычкі, традыцыі, звычкі сям'і, сямейны ўклад жыцця.

Карэкцёрвацкая функцыя бацькоўскіх зносін дапамагае папярэджаць (апапярэджаць) ці здымаць негатыўныя з'явы ў сферы адносін дзяцей паміж сабой, з другімі членамі сям'і, з дарослымі і ровеснікамі, у павышэнні дзейнасці ўплыву зносін бацькоў і дарослых на маральную свядомасць, пачуцці і паводзіны падлетка. Бацькі ажыццяўляюць карэкцёрку зносін падлетка з дарослымі, родзічамі і ровеснікамі двума асноўнымі спосабамі — прамым (у выглядзе савета, просьбы, указання памяняць сферу зносін) і ўскосным (з дапамогай пераключэння, пераарыентацыі, намёку і да т.п.). Карэкцёрка зносін прадугледжвае папярэдняе вывучэнне сферы (круга) зносін. Наша даследаванне паказвае, што сфера зносін падлеткаў 11-15 гадоў з'яўляецца даволі разнастайнай. Яны ўступаюць у зносіны са сваімі бацькамі, другімі членамі сям'і, педагогамі, ровеснікамі. Аднак перыядычнасць (частата) гэтых зносін з рознымі катэгорыямі людзей хістаецца ў вялікіх граніцах. Больш і часцей за ўсё падлеткі ўступаюць у зносіны з сваімі бацькамі, прычым тут першае месца адводзіцца маці, з ёю ўступаюць у зносіны 81% сыноў і дачок, з бацькамі значна менш — 63%. Пасля бацькоў падлеткі часцей за ўсё ўступаюць у зносіны са сваімі сябрамі (55,5%), класнымі кіраўнікамі (51%). Далей ідуць браты (12,4%), сёстры (12,8%), настаўнікі (11,5%), бабулі (7%), дзядулі (2%).

У заключэнне сфармулюем асноўныя псіхалага-педагагічныя ўмовы, улік якіх садзейнічае эфектыўнасці зносін бацькоў з падлеткамі ў працэсе іх маральна-эмацыянальнага выхавання: 1) праяўленне добразычлівасці і добрасардэчнасці да ўсіх дзяцей у сям'і; 2) улік іх узроставых і індывідуальных асаблівасцей; 3) пашырэнне і паглыбленне па меры ўзросту падлеткаў зместу зносін па маральна-этычных праблемах; 4) уплыў як на інтэлектуальную, так і на эмацыянальную сферу падлетка; 5) узгадненне ў працэсе зносін уздзеянняў на падлетка бацькоў, іншых членаў сям'і, родзічаў, педагогаў; 6) паўсядзённымі клопат аб захаванні маральнага аўтарытэту, прэстыжу і прыкладу бацькоў.

У раздзеле 1.4. "Народная педагогіка беларусаў аб уплыве ўнутрысямейных адносін на выхаванне дзяцей у сям'і" на аснове вывучэння даследаванняў па народнай педагогіцы XIX-пач. XX ст.

(А.Я.Багдановіч, І.Д.Гарбачэўскі, М.В.Доўнар-Запольскі, М.Я.Нікіфароўскі, Г.В.Шэйн), 70-90-х гадоў XX ст. (Г.П.Арлова, Г.А.Барташэвіч, В.С.Болбас, І.І.Калачова, В.П.Канаш, В.А.Салееў, С.В.Снапкоўская, Я.І.Сярмяжка і інш.), аналізу этнаграфічных, фальклорных, гістарычных звестак, беларускіх народных прыказак і прымавак, казак і загадак, легенд і міфаў, звычаяў і абрадаў, рытуалаў і традыцый, матэрыялаў апытвання прадстаўнікоў старэйшага пакалення і запісаў іх успамінаў робяцца вывады аб тым, што народная педагогіка: а) з'яўляецца своеасаблівай сферай практычнай дзейнасці (у адрозненне ад этнапедагогікі як навукі); б) пабудавана на ўзнаўленні і функцыянаванні выхаваўчых традыцый многіх пакаленняў; в) заснавана на імкненні "да фарміравання, выхавання дасканаласці чалавека" з улікам рэгіянальных асаблівасцей, многаяковай "нацыянальнай культуры — культуры этнасу" (В.А.Салееў).

З багацця зместу народнай педагогікі намі выяўляюцца асаблівасці ўнутрысямейных адносін як дзейснага фактару выхавання дзяцей, задачы сямейнага выхавання, агульныя крытэрыі выхаванасці дзіцяці. Важнейшымі асаблівасцямі ўнутрысямейных адносін (сістэма адносін у сям'і паміж бацькамі і маці, старэйшымі членамі сям'і і бацькамі, бацькамі і дзецьмі, самімі дзецьмі) з'яўляюцца: 1. Бяспрэчнасць аўтарытэту бабуль і дзядуляў як пачынальнікаў роду, старэйшых членаў сям'і, захавальнікаў сямейных традыцый, звычаяў, маральных норм і правіл ("Паважай старэйшых, бо сам стары будзеш", "Што кажа стары на глум — бяры малады на вум"), што быў абумоўлены выкананнем бабуляй і дзядулем вялізнай і пачэснай ролі ў выхаванні дзяцей з моманту іх нараджэння да даросласці (прысутнічанне бабулі пры родах, першае купанне і спавіванне дзіцяці, фарміраванне яго маральна-эмацыянальнага свету ў малодшым узросце, выхаванне ў працы праз авалоданне мужчынскімі і жаночымі рамёствамі ў падлеткавым узросце і, нарэшце, дапамога ў канчатковым самастойным працоўным і жыццёвым вызначэнні (выбары) у юнацкім узросце. 2. Пачуццё ўзаемнай адказнасці за матэрыяльны і маральны стан сям'і, за выхаванне дзяцей з боку і бацькі і маці, асабліва за працоўнае і маральнае ("Умёў дзіця радзіць, умёй і вывучыць", "У добрых бацькоў і дзеці добрыя", "Не тая маці, што нарадзіла, а тая маці, што ўскарміла", "Якая матка, такое й дзіцяці"). Бацька выходзіць у дзяцей працаві-

тасць і сумленнасць, у сыноў як будучых гаспадароў і работнікаў — адказнасць, самастойнасць, клапаціласць аб членах сям'і, у дачок — сумленнасць, акуратнасць, разважлівасць, ветлівасць, сардэчнасць, далікатнасць. Маці, якой у выхаванні дзяцей адводзілася асобная роля (у аснову выхавання дзяцей у беларускай сям'і, як наогул у славянскіх народаў, быў пакладзены мацярынскі, жаночы пачатак), спакон вякоў выконвала не дзяржаўную, а сямейную функцыю. Гэтая функцыя была звязана з "узвядзеннем" фундамента ў выхаванні дзіцяці: непасрэдна і непрыкметна ў кароткі тэрмін з дапамогай маці дзеці засвойвалі родную мову, песні, казкі, прынцыпы і нормы маралі свайго этнасу, сямейныя традыцыі, звычаі і абрады. У выніку выхавання ў "школе маці" дзеці з пачатку адносіліся да маці на працягу ўсяго жыцця: як патрабавала векавая народная традыцыя, "дзеці шанавалі" маці, а малодшыя члены сям'і — гаспадыню і наогул старэйшых жанчын" (Доўнар-Запольскі М.В. Исследования и статьи. — Киев, 1909. — Т.1. — С. 273). 3. Бездакорнае падпарадкаванне членаў сям'і (маці, дзяцей) бацьку як галоўнаму і паўналаднаму гаспадару, здабытчыку і дарадчыку ("Бацькоўскае слова дарэмна не гаворыцца", "Хлеба не станець — бацька дастанець") і ў той жа час вырашэнне непаразуменняў і спрэчных пытанняў сумесна з жонкай як яго першай дарадчыцай, памочніцай, гаспадыняй, выхавацельніцай дзяцей (хаця ў апошнія часы значна менш правоў: па закону жанчына нават не мела права атрымаць у спадчыну сямейную маёмасць). 4. Сумеснасць пастаяннай працоўнай дзейнасці бацькоў і дзяцей усіх узростаў, у працэсе якой дзеці ўжо ў 10-12 гадоў выконвалі многія гаспадарчыя работы. "Бацька — сына, а маці дачку пачынаюць прывучаць да работы, браць з сабою паўсюль. Да 18 гадоў як хлопеч, так і дзяўчына становяцца ўжо сапраўднымі работнікамі (Шэйн Т.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. — СПб, 1902. — Т.3. — С. 10). 5. Добразычлівасць і міласэрнасць адносін бацькоў да дзяцей родзічаў і суседскіх дзяцей, якія па розных прычынах становіліся сіротамі. Аналіз даследаванняў па гісторыі, этнаграфіі і фальклору беларускага народа (Н.Я.Нікіфароўскі, І.І.Насовіч, П.М.Шпілёўскі) дазваляе зрабіць вывад аб характэрных маральных якасцях беларусаў (добрасумленнасць, паважлівасць, працавітасць, чуткасць, дабраты ў адносінах да людзей, клапаціласць аб старых і дзецях, дзецях-

сіротах), якія садзейнічалі стварэнню такога ўкладу жыцця, звычайу, традыцый, нораваў, які дазваляў беларусам захаваць і сёння многія рысы духоўнасці і маральнасці. У беларускіх сем'ях бытаваў такі агульнапрыняты міласэрны звычай: калі дзеці заставаліся без бацькоў, іх бралі на выхаванне ў свае сем'і родзічы, суседзі, сяльчане. Усе жыхары сяла праяўлялі да сіраты спачуванне, клапаціліся і аказвалі пэўную чалавечую дапамогу [47, 10].

На аснове рэтраспектыўнага аналізу важнейшых якасцей асобы (добрасумленнасць, працавітасць, стараннасць, умеласць, чэснасць, вернасць, мужнасць, любоў да зямлі, прыроды, родных мясцін і сваёй Айчыны; разважлівасць, прыстойнасць, міласэрнасць, клапацілівасць аб дзецях і старых, павага да бацькоў і радастужай), што на працягу стагоддзяў замацоўваліся ў поглядзе беларусаў і традыцыйна становіліся набыткам народнай сямейнай педагогікі, мы выдзяляем важнейшыя задачы выхавання ў сям'і: а) добрасумленнага, стараннага і ўмелага працаўніка; б) чэснага, вернага і мужа патрыёта роднай зямлі, Айчыны, дзяржавы; в) руплівага, добразычлівага і разважлівага сем'яніна. Акцэнтаваць ўвагу на асноўных агульных крытэрыях выхаванасці дзіцяці як працаўніка, патрыёта і сем'яніна: 1) стаўленне (адносіны, гатоўнасць) да працы, яго стараннасць, добрасумленнасць і ўмельства ("Без працы не будзе дзецям шчасця", "Праца чалавека трымае і ўзбагачае"); 2) любоў і павага да маці і бацькі, іх мовы і веры, сваіх суседзяў і суайчыннікаў, роднага дому, зямлі-карміцелькі, мясцін і краю, дзе нарадзіўся, сваёй Айчыны ("Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка", "Бацькоў не цурайся, а ад Радзімы не адракайся"); 3) умённе і гатоўнасць арганізаваць сваё будучае сямейнае жыццё, маральная і практычная падрыхтаванасць да яго як да самай складанай жыццёвай дзейнасці, якая звязана з выкананнем функцый чалавека наогул: мужа, гаспадара, выхавацеля дзяцей; жонкі, маці, выхавацельніцы дзяцей ("Спачатку хлеб зарабі, а потым жонку бяры", "Жонку бяры не на год, а на век", "Умеў дзіця радзіць, умеў і выхадзіць") [1, 61-72].

У заключным раздзеле 1.5. "Інтэграцыя намаганняў дзіцячага сада, школы, сям'і, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў мікрасоцыуму ў выхаванні дзяцей" на аснове вывучэння становага вопыту папярэдніх гадоў і асабістай вопытна-педагагічнай

работы разглядаюцца перспектыўныя айчыныя і сусветныя падыходы да выхавання дзяцей сумеснымі намаганнямі школы, сям'і, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў.

Зыходзячы з аб'ектыўнай рэальнасці, што заўсёды былі, ёсць і будуць сем'і "добрыя", "не зусім добрыя", "дрэнныя" у плане выхавання дзяцей, пераважныя большасць педагогаў і псіхолагаў адстойвала і адстойвае ідэі і палажэнні аб адначасовым сумесным выхаванні і дзяцей і бацькоў, аказанні псіхалага-педагагічнай дапамогі ўсім катэгорыям сямей з боку школы і розных устаноў і службаў сям'і ў мікрасоцыуме з мэтай эфектыўнага рашэння сямейных і сацыяльных праблем грамадства (айчыныя: П.П.Блонскі, У.Ф.Валадзько, С.В.Кавалёў, Я.Л.Каламінскі, П.Ф.Лесгафт, А.С.Макаранка, В.А.Сухамлінскі, І.Ф.Харламаў і інш.); замежныя: А.Адлер, Э.Бэрне, Дж.Ватсан, Т.Гардон, М.Джэймс, Х.Джынатом, Р.Дрэйкурс, Б.Скінэр, Т.Харыс, Ю.Хямляйнен і інш.).

Нельга выходзіць з дзяцей, каб не выходзіць з бацькоў (П.П.Блонскі); пры арганізацыі сямейнага выхавання галоўная арганізуючая роля павінна належаць школе як прадстаўніку дзяржавы (А.С.Макаранка); "выхаванне бацькоў" — міжнародны тэрмін, пад якім разумеецца дапамога бацькам у выкананні імі функцый выхавацеляў уласных дзяцей, бацькоўскіх функцый, у садзейнічання росту сваёй асобы (Ю.Хямляйнен).

Вывучэнне паказвае, што ў Беларусі ў 60-70-я гады значную дапамогу сям'і аказвалі саветы грамадскасці мікрараёнаў, саветы садзейнічання сям'і і школе на прадпрыемствах і ва ўстановах, дзіцячыя пакоі пры ЖЭСах, бацькоўскія камітэты школ і класаў, прадпрыемствы, калгасы і саўгасы, якія шэфствавалі над школай і праводзілі сумесна з бацькамі пэўную работу па выхаванні дзяцей [2, 44-60]. У замежных краінах для мэтанакіраванай індывідуальнай работы з рознымі катэгорыямі сямей скарыстоўваюцца школы і іншыя выхаваўчыя інстытуты, якія з'яўляюцца часткай мікрасоцыуму і непасрэдна рашаюць яго сацыяльныя задачы: "педагагіка асяроддзя" у Францыі; выхаваўчыя цэнтры ў Венгрыі, якія аб'ядноўваюць усе выхаваўчыя, культурныя, спартыўныя, аздараўленчыя інстытуты і службы мікрасоцыуму; абшчыны школ у Англіі і ЗША; бюро па праблемах сям'і і сістэма службаў сацыяльных работнікаў у ЗША, службы і пунк-

ты сацыяльных работнікаў у Швецыі і да т.п. У ЗША ўказанымі служба-мі вядзецца сістэматычная платная ці бясплатная работа па карэкцыі сямейных адносін і зносін: для адной катэгорыі сямей — штодня; для другой — адзін раз у тыдзень; для трэцяй — адзін раз у месяц. У Швецыі псіхалага-педагагічная дапамога ажыццяўляецца дыферэнцыравана і канфідэнцыяльна: асобна бацькам — мужу ці жонцы; сумесна бацькам і дзецям; асобна бацькам, якія аказаліся ў экстрэмальнай сітуацыі (сталі злоўжываць алкаголем, наркатыкамі і да т.п.); асобна дзецям такіх бацькоў.

Мы прытрымліваемся канцэптуальнага палажэння аб тым, што ўзмацненне выхаваўчай функцыі сям'і магчыма толькі пры ўмове цэласнасці ўнутранай структуры мікрасоцыуму, у якім аб'яднанне сямей (груп сямей) адказвае за выхаванне дзяцей у сваім канкрэтным мікраасяроддзі і ў якім з гэтай мэтай ажыццяўляецца аб'яднанне ўсіх выхаваўчых структур. У сучасных умовах у Беларусі, калі комплекс адмоўных і супярэчлівых сацыяльных з'яў (збядненне вялікай колькасці сем'яў, страта бацькамі работы, плата за асобныя формы навучання і культурна-аздараўленчыя паслугі, агрэсія сродкаў відэа — і масавай інфармацыі, што негатыўна ўздзейнічае на свядомасць, пачуцці і паводзіны падлеткаў і моладзі, псіхічныя стрэсы ў экстрэмальных сітуацыях і інш.) разбурае сям'ю, шлюбна-сямейныя сувязі і адносіны, узростаюць выхаваўчыя функцыі культурна-выхаваўчых устаноў і службаў мікрасоцыуму, перш за ўсё школы. Яе вядучая роля абумоўлена тым, што: 1) у пераломныя перыяды развіцця грамадства школа як дзяржаўна-грамадская ўстанова раней іншых сацыяльных інстытутаў успрымае новыя змяненні, працэсы і з'явы; 2) нейтралізуе іх адмоўныя праяўленні; 3) выкарыстоўвае станоўчыя магчымасці ў выхаванні дзяцей сумесна з рознымі катэгорыямі сямей. Пры гэтым школа, разнастайныя ўстановы і службы мікрасоцыуму не падмяняюць бацькоў, а садзейнічаюць стварэнню ў сям'і і яе акружэнні: а) спрыяльнага маральна-псіхалагічнага мікраклімату; б) гуманістычных адносін і зносін паміж бацькамі і дзецьмі; умоў для гуманізацыі жыццядзейнасці дзіцяці і яго паўнацэннага развіцця; в) супрацоўніцтва з рознымі катэгорыямі сямей; г) мэтанакіраванай індывідуальнай работы псіхалагаў, педагогаў, сацыяльных педагогаў і іншых спецыялістаў, якія арыентаваны на праблемы сям'і і сямейнага выхавання; д) дыферэнцыраванага навучання бацькоў, падняцця іх педагагічнай культуры.

На аснове аналізу даных даследавання мы вызначаем важнейшыя тэндэнцыі ў інтэграцыі намаганняў у выхаванні дзяцей: I. Дашкольных дзіцячых устаноў і сям'і: а) стварэнне розных відаў і тыпаў дашкольных устаноў, якія адпавядаюць запатрабаванням і інтарэсам дзяцей і бацькоў; б) распрацоўка выхавацелямі сумесна з бацькамі сродкаў, метадаў і форм псіхафізічнага, маральнага і духоўнага развіцця асобы дзіцяці; в) ўключэнне бацькоў у выхаваўча-адукацыйны працэс дзіцячых устаноў; г) паглыбленне і правядзенне групавой і індывідуальнай работы з дзецьмі, у якую ўключаюцца і якой навучаюцца бацькі; д) змяненне аўтарытарнай пазіцыі выхавацеляў і бацькоў на пазіцыю ўважлівых педагогаў, даследчыкаў, выхавацеляў, якія працуюць сумесна па індывідуальнай праграме выхавання канкрэтнага дзіцяці. II. Школы і сям'і: а) скарыстанне ў гарадской і сельскай мясцовасці для супрацоўніцтва педагогаў, бацькоў, дзяцей, прадстаўнікоў грамадскасці на прынцыпах узаемапавагі, партнёрства, садружнасці і сумеснай дзейнасці інтэграваных аб'яднанняў, у якіх працякае адукацыйна-выхаваўчая работа з дзецьмі розных узростаў, распрацоўваюцца варыянты выхаваўчай работы, якая заснавана на мясцовых традыцыях са скарыстаннем ідэй і вопыту народнай педагогікі; праходзіць уладкаванне дзяцей-сірот з дзіцячых дамоў і школ-інтэрнатаў у сям'і і ва ўстановы тыпу "дзіцячы сад-школа-дзіцячы дом"; аказваецца дапамога ў сацыяльнай абароне і падтрымцы бацькоў і дзяцей праз інфармацыйна-прававыя пункты, сямейныя клубы, ініцыятыўныя дзіцячыя аб'яднанні; б) пераход ад эпізадычна-стыхійнага ўзаемадзеяння па праблемах навучання і выхавання дзяцей да пастаяннага на аснове канкрэтных праграм сумеснай дзейнасці з улікам спецыфікі рэгіёну, школы, кантынгенту дзяцей і бацькоў; в) распрацоўка рэгіянальных праграм выхавання; г) псіхалага-педагагічнае навучанне, кансультаванне і асвета бацькоў у цэнтрах і службах псіхалага-педагагічнай дапамогі, школах і факультэтах для бацькоў, маладых бацькоў, будучых мацяроў, бацькоў і мацяроў, што злоўжываюць алкаголем, скарыстанне актыўных форм дыферэнцыраванага псіхалага-педагагічнага навучання бацькоў (гл. разд. 1.5 і 2.5). III. Устаноў і службаў мікрасоцыуму і сям'і: а) стварэнне дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, фондаў, цэнтраў і службаў з мэтай аказання індывідуальнай сацыяльна-эканамічнай, медыцынскай, прававой, псіхалага-педагагічнай дапамогі і падтрымкі

сям'і, асобным катэгорыям дзяцей; б) функцыянаванне разнастайных службаў — сацыяльна-прававой, сацыяльна-педагагічнай, медыка-сацыяльнай, сацыяльна-бытавой, сямейнай медыка-псіхолага-педагагічнай, сацыяльнай службы на прадпрыемствах і ў сферы занятасці і інш.); в) узнікненне інстытута сацыяльных педагогаў і работнікаў, разгортванне дзейнасці сацыяльных педагогаў, якія арыентаваны на работу з сям'ёй [1, 133-137].

Дзейнасць арганізацый, фондаў, цэнтраў і службаў з сям'ёй грунтуецца на аснове наступных такіх важнейшых прынцыпаў: 1) тэрытарыяльнасці (набліжэнне да канкрэтных сямей, сямейна-суседскай супольнасці, сацыякультурнаму мікраасяроддзю); 2) усеагульнасці (правядзенне работы з усімі катэгорыямі сямей, бацькамі, дзецьмі, іншымі членамі сям'і з улікам іх узросту, патрэбнасцей, інтарэсаў); 3) дыферэнцыяцыі і індывідуалізацыі дапамогі на аснове асобнага падыходу; 4) сумеснасць намаганняў розных спецыялістаў (псіхолагаў, педагогаў, псіхіятраў, наркологаў, дэфектолагаў, псіхатэрапеўтаў, сацыяльных работнікаў, юрыстаў і інш.); 5) развіцця ўласна сямейнага выхаваўчага патэнцыялу (псіхолага-педагагічнае навучанне, выхаванне, самавыхаванне кожнага члена сям'і і выкарыстанне яго магчымасцей у выхаванні дзяцей); 6) арганізацыі, кантролю, ацэнкі і карэкціроўкі сумеснай выхаваўчай дзейнасці.

Намі таксама выдзяляюцца чатыры асноўныя ўзаемазвязаныя этапы, якія ў сваім развіцці праходзіць працэс інтэграцыі намаганняў дзіцячага сада, школы, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў мікра-соцыуму і сям'і ў выхаванні дзяцей. На першым (дыягнастычным) ідзе вывучэнне саставу дзяцей і дарослых, сацыяльных умоў, наяўнасці выхаваўчых інстытутаў, матэрыяльных магчымасцей, педагагічнага патэнцыялу бацькоў і прадстаўнікоў грамадства, узроўню іх агульнай і псіхолага-педагагічнай адукацыі, узроставага саставу, індывідуальных магчымасцей і інтарэсаў; на другім (арганізацыйным) ажыццяўляецца непасрэднае аб'яднанне выхаваўчых структур сяла, раёна (мікрараёна), горада, вобласці, ствараюцца каардынацыйныя цэнтры і розныя тыпы інтэграваных аб'яднанняў; на трэцім (уласна выхаваўчым) вызначаюцца задачы выхаваўчай работы ў мікраасяроддзі, адбор яе зместу, выбар сродкаў і форм выхавання і псіхолага-педагагічнай асветы і навучання розных катэгорый бацькоў у залежнасці ад узросту,

полу, адукацыі, узроўню агульнай і педагагічнай культуры; на чацвёртым этапе (ацэначна-карэкціровачным) ідзе аналіз сумеснай работы і ацэнка яе вынікаў. З улікам становішча і адмоўнага ў вопыце выхаваўчай дзейнасці ажыццяўляецца карэкціроўка далейшых задач, зместу, сродкаў і форм выхавання дзяцей.

У другой главе **“МЕТАДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ СЯМЕЙНАГА ВЫХАВАННЯ”** на аснове шматгадовай педагагічнай і вопытна-эксперыментальнай работы ў сям'ях і школах Беларусі раскрываюцца шляхі, формы і метады сямейнага выхавання; паказваюцца асаблівасці выхавання прыёмных дзяцей у дзіцячым доме сямейнага тыпу; апісваецца вопытна-эксперыментальная работа, якая звязана з павышэннем культуры зносін бацькоў з дзецьмі; выдзяляюцца важнейшыя напямкі ў скарыстанні становішча традыцый народнай сямейнай педагогікі ў выхаванні дзяцей у сучасны перыяд нацыянальнага адраджэння; даецца характарыстыка шматлікіх шляхоў і форм павышэння педагагічнай культуры бацькоў (гэтыя праблемы раскрываюцца ў працах 1, 8, 10, 18-23, 44-49, 57-67).

У раздзеле 2.1. **“Шляхі, формы і метады сямейнага выхавання”** намі выдзяляюцца найбольш тыповыя шляхі і формы выхавання дзяцей 11-15 гадоў грамадзянамі-патрыётамі, працаўнікамі, сям'янінамі, якія непасрэдна выкарыстоўваліся і выкарыстоўваюцца ў сям'і, а таксама ў сумеснай дзейнасці школы, сям'і, грамадскіх арганізацый і службаў соцыуму. Многія з іх апрабаваны асабіста ў ходзе педагагічнай і вопытна-эксперыментальнай работы, бацькамі і педагогамі пры нашым удзеле, кансультаванні, падрыхтоўцы планаў і праграм правядзення і апісаны ў кнігах і дапаможніках для бацькоў і педагогаў [2, 3, 4, 7, 8].

Шляхі і формы работы па выхаванні:

<i>Грамадзяніна-патрыёта</i>	<i>Працаўніка</i>	<i>Сям'яніна</i>
Гутаркі-успаміны бацькоў і родзічаў.	Сумесная з бацькамі дамашняя праца.	Вывучэнне і апісанне генэалагічнага дрэва свайго сям'і

Паходы і паездкі бацькоў з дзецьмі па родным краі, Беларусі, у іншыя краіны.	Выраб цацак і сувеніраў з саломкі, прыроднага матэрыялу, лыку, лазы.	Афармленне фотаальбомаў, сямейных газет.
Стварэнне сямейных летапісаў, рукапісных кніг і дэбнікаў.	Праца на прысядзібных і дачных участках, у полі, лесе, на лузе.	Дзень нараджэння сям'і (свята Сям'і).
Узнаўленне сямейных архіваў.	Вырошчванне пакаёвых раслін і кветак.	Уключэнне старшых дзяцей у працэс догляду і выхавання малых.
Перадача дзецям, унукам і праўнукам сямейных рэліквій.	Догляд свойскай жывёлы і птушак.	Удзел дзяцей у вясельным абрадзе, у святкаванні залатых і сярэбраных вясельляў родных і блізкіх людзей.
Выкарыстанне дакументальных кніг і матэрыялаў для вывучэння гераічнага мінулага сям'і, бацькоў, родзічаў, беларускага народа.	Падрыхтоўка асабістых падарункаў для бацькоў, членаў сям'і, якія зроблены рукамі дзяцей.	Падрыхтоўка і правядзенне народных абрадаў, што звязаны з памяннем продкаў (Радаўніца, Сёмуха, Дзяды), прывядзенне ў парадак магілак і помнікаў.
Сямейныя чытанні.	Навучанне дзяцей сямейным рамёствам і ўмельству бацькоў і дзядоў, мацяроў і бабуль.	
Сустрэчы ў сям'і з сябрамі бацькоў па зброі і сумеснай працы.	Удзел у вясковых пасядзёлках.	
Удзел бацькоў і дзяцей у патрыятычных акцыях і святах.	Школы і гурткі юных талентаў.	
Вечары "Маладосць нашых дзядоў і бабуль (бацькоў і мацяроў)".	Майстэрні і гурткі народных рамёстваў.	

Фэстывалі і святы мас-тацтваў (беларускай народнай песні, танца, музыкі, жывапісу).	Клубы "Майстар", "Механізатар", "Фермер", "Гаспадыня".	Гутаркі "Твая сям'я", "Праца бацькоў", "Дзядуля і бабуля", "Маці і бацька".
Клубы "Я і Айчына", "Мая родная Беларусь", "Роднае слова".	Конкурсы юных вя-зальшчыц, вышывальшчыц, гаспадынь, механізатараў.	Выступленні перад падлеткамі сямейных пар, якія адсвяткавалі "сярэбраныя" і "зала-тыя" юбілей сумеснага жыцця.
Удзел бацькоў і дзяцей у працы пры рэстаўрацыі і аднаўленні цэркваў, касцёлаў, помнікаў мінуўшчыны.	Народныя святы і абрады працы і ўраджаю (Зажынкi, Дажынкi, Дакопкi, Багач).	Круглыя сталы: "Гонар сям'і", "Сямейныя традыцыі".
Прывядзенне ў парадак брацкіх магіл, помнікаў, абеліскаў.	Ушанаванне знакамітых сямейных працоўных дынастый.	Святочныя вечарыны, якія прысвечаны Міжнароднаму году сям'і.
Аказанне дапамогі вэтэранам вайны і працы.	Конкурсы сямей "Зрабі сам", "Сямейныя таленты", "Сямейныя пірагі", "Нашы кветкі".	Удзел у святкаванні Міжнароднага дня сям'і (15 мая).
Злёты юных абаронцаў Айчыны, вэтэранаў вайны і працы.	Удзел у прадукцыйнай працы, прыродаахоўнай дзейнасці (працоўныя брагады, клубы "Экалогія", "Да таямніц прыроды" і інш.).	Індывідуальныя кансультацыі спецыялістаў па
Удзел у рабоце дзіцячага парламенту, у арганізацыі "Маленькія грамадзяне Рэспублікі Беларусь".		

Правдзёненне пошукавай і навукова-даследчай работы сумесна педагогамі, бацькамі, дзецьмі.

Збор матэрыялаў для вучэбных курсаў і факультываў "Спадчына роднага краю".

Удзел падлеткаў, праблемах сямейных адносін, выхавання дзяцей. Удзел у міласэрнай дзейнасці (аказанне дапамогі састарэлым і нямоглым родзічам, дзецям-сіротам).

На аснове сучасных класіфікацый агульных метадаў выхавання, метадаў сямейнага выхавання, метадаў выхавання дзяцей у сям'і, што назапашаны народнай сямейнай педагогікай (гл. разд. 2.4), вывучэння тэарэтычных падыходаў і практыкі сямейнага выхавання мы вызначаем паняцце "метадаў сямейнага выхавання". Пад імі разумеюць сукупнасць спосабаў выхаваўчых узаемадзеянняў бацькоў з дзецьмі, якія дапамагаюць апошнім развіваць сваю свядомасць, пачуцці і волю, актыўна стымулююць (заахвочваюць) фарміраванне вопыту паводзін, арганізацыю самастойнай жыццядзейнасці, паўнацэннае выхаванне і развіццё.

Практыка ўжывання бацькамі разнастайных метадаў выхавання (станоўчы прыклад бацькоў, перакананне, прывучэнне, практыкаванне, даручэнне, пераклучэнне, патрабаванне, стымуляванне да самакантролю, заахвочванне, пакаранне) у злучэнні з багаццем прыёмаў, параўнальны аналіз метадаў, якія прымяняюцца бацькамі ў сям'і, а педагогамі ў школе, даюць магчымасць сцвярджаць, што выдзяленне нейкіх асобных метадаў сямейнага выхавання неправамерна, хаця сам тэрмін "метады сямейнага выхавання" увайшоў у навуковае ўжыванне, так як гутарка ідзе аб скарыстанні агульнапрынятых педагогічных метадаў у працэсе сямейнага выхавання. Бацькі, як і педагогі, скарыстоўваюць адзін і той жа комплекс (набор, сукупнасць) педагогічных метадаў выхавання. Заўважаецца толькі спецыфіка ў прымяненні гэтых метадаў пры выхаванні дзяцей ва ўмовах сям'і, якая залежыць ад агульнай культуры бацькоў, іх жыццёвага вопыту, псіхалага-педагагічнай падрыхтоўкі, спосабаў арганізацыі жыццядзейнасці бацькоў і дзяцей. Вывучэнне практыкі сямейнага выхавання сведчыць аб тым,

што спецыфіка скарыстання метадаў выхавання дзяцей у сямейных умовах абумоўлена: 1) падыходамі да выбару мэты і задач выхавання, якія ставяць перад сабой бацькі; 2) змяненнямі адносін у стылі і вобразе сямейнага жыцця, маральна-псіхалагічным клімаце сямейнага мікраасяроддзя; 3) змяненнямі ў дзейнасці і зносінах бацькоў і дзяцей; 4) індывідуалізацыяй працэсу выхавання ў сям'і; 5) роднаснымі сувязямі і пачуццямі бацькоў, іншых членаў сям'і і дзяцей; 6) асобнымі якасцямі бацькі, маці, іншых членаў сям'і, іх духоўнымі і маральнымі каштоўнасцямі і арыенцірамі; 7) вопытам бацькоў і іх практычнымі ўменнямі пры рэалізацыі комплексу метадаў з улікам узросту дзяцей; 8) асобай адчувальнасцю бацькоў да кожнага дзіцяці: "пачуццё аб'екта", "пачуццё меры", "пачуццё такту", "пачуццё дачынення", "пачуццё арыенціра" (Н.В.Кузьміна, М.В.Кухараў).

Аналіз дае магчымасць зрабіць вывад аб тым, што найбольш складаным для бацькоў з'яўляецца авалоданне практычным механізмам рэалізацыі таго ці іншага метада выхавання. Практыка паказвае, што адзін і той жа метада выхавання выкарыстоўваецца рознымі бацькамі па-рознаму і з розным эфектам "ўздзеяння" на дзяцей. Найбольшая складанасць і "роскід" заўважаюцца пры прымяненні метадаў пераканання, патрабавання, заахвочвання, пакарання. Адна катэгорыя бацькоў пераконвае дзяцей з дапамогай добразычлівасці і даверлівасці ў час зносінаў; другая — пастаяннага стрымлівання слова і "неадкладнага ўздзеяння"; трэцяя — логікі ўздзеяння станоўчага прыкладу; чацвёртая — надакучлівых павучанняў, папрокаў, вокрыкаў, пагроз; пятая — пакаранняў, у тым ліку і фізічных. У ходзе вывучэння бацькамі праблем, якія звязаны з прымяненнем метадаў выхавання дзяцей у сям'і, намі засяроджвалася ўвага на распрацоўцы практычнага механізма рэалізацыі кожнага метада, асноўных умоў яго скарыстання ў мэтах найбольш дзейснага ўздзеяння на свядомасць, пачуцці і паводзіны дзяцей і ўстанаўлення гуманістычных адносін у сям'і паміж старшымі і малодшымі. Схематычна даецца практычная рэалізацыя метада патрабавання (гл. рыс. 2.1) — аднаго з найбольш пашыраных у практыцы і складаных у прымяненні ва ўмовах пастаянна дзеючых роднасных адносін, калі цяжка праяўляць пачуццё такту, меры, "залатой сярэдзіны" паміж любоўю і патрабаваннем (любоў ≠ патрабаванне) [56, 80-85].

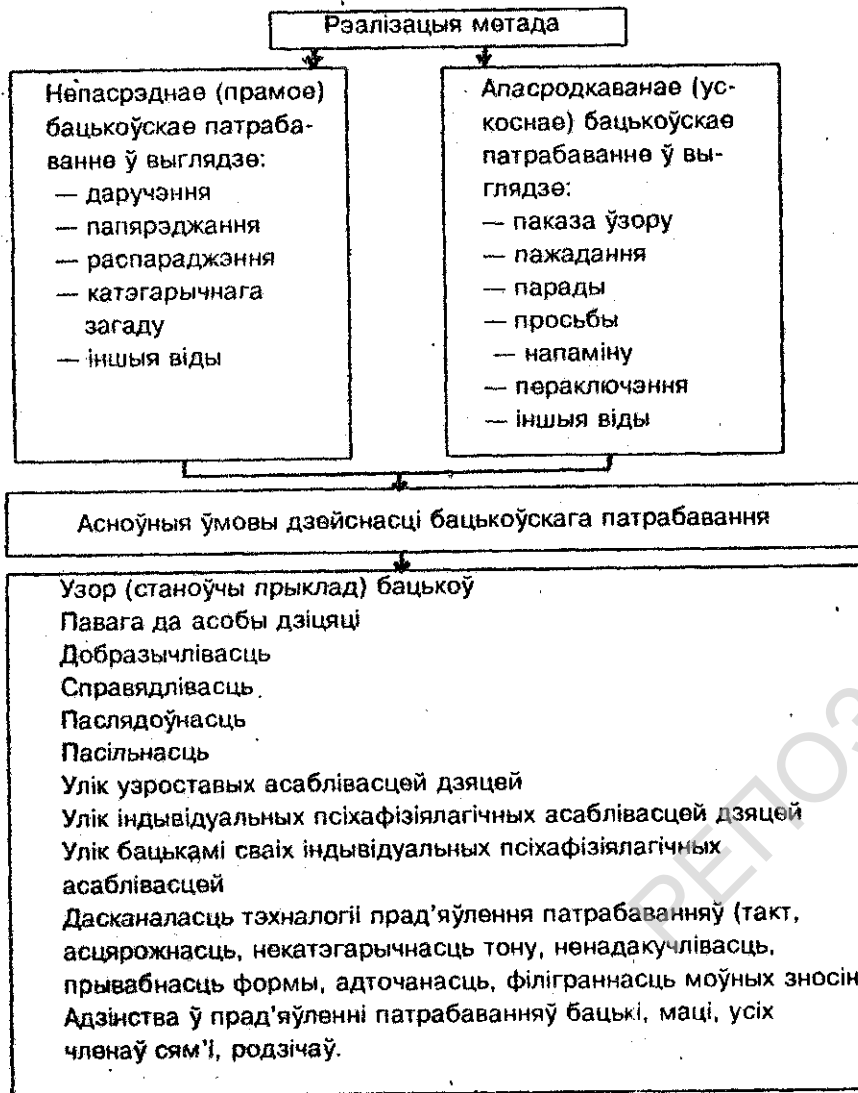

Рис. 2.1. Схема метада бацькоўскага патрабавання і яго рэалізацыі

Раздзел 2.2. "Асаблівасці выхавання прыёмных дзяцей у дзіцячым доме сямейнага тыпу". Адною з актуальных праблем сямейнага выхавання з'яўляецца выхаванне прыёмных дзяцей ва ўмовах функцыянавання дзіцячых дамоў сямейнага тыпу (ДДСТ). ДДСТ, якія сталі стварацца ў Беларусі ў 1988 г., з'яўляюцца адной з форм уладкавання ў сям'ю дзяцей-сірот і дзяцей, якія засталіся без бацькоўскай апекі. Яны функцыянуюць ў выглядзе асобнай сям'і, у якой агульная колькасць родных і прыёмных дзяцей, як правіла, не перавышае 10 чалавек, ці ўваходзяць у састаў дзіцячай вёскі (гарадка). Бацькі-выхавацелі ў адносінах да дзяцей, якіх яны бяруць на выхаванне, выконваюць функцыі апекуноў (папачыцеляў).

Даследаваннем, што праводзілася ў 1991-1993 гг., было ахоплены 23 дзіцячыя дамы сямейнага тыпу (17 гарадскіх і 6 сельскіх) Беларусі з агульнай колькасцю дзяцей 195 (прыёмных — 150, родных — 45) і 123 дзіцячыя дамы сямейнага тыпу краін СНД (Казахстан, Малдавія, Расія, Украіна).

На працягу 1991-1992 гг. былі наведаны ўсе ДДСТ Беларусі, праведзены назіранні, вывучэнне, гутаркі з бацькамі-выхавацелямі і дзецьмі, анкетаванне, інтэрв'юіраванне, дэталёвае апісанне кожнай сям'і па наступных раздзелах: 1. Склад сям'і. Жыллёвыя ўмовы. 2. Псіхалага-педагагічная характарыстыка прыёмных і родных дзяцей. 3. Парадак падбору прыёмных дзяцей для ДДСТ. 4. Адаптацыя прыёмных дзяцей у новай сям'і. 5. Арганізацыя жыццядзейнасці дзяцей і дарослых. 6. Прапановы, парады, рэкамендацыі бацькоў-выхавацеляў. Акрамя таго, праведзена паглыбленае анкетаванне 23 бацькоў-выхавацеляў дзіцячых дамоў сямейнага тыпу Беларусі і 123 — з краін СНД.

На аснове даных праведзенага даследавання, вывучэння вынікаў аичинных (А.М.Прыхажан, Н.М.Талстых, Т.І.Юферава), замежных псіхалага-педагагічных даследаванняў (А.Адлер, М.Айнсворз, Дж.Боулбі, Г.Гмайнер, Й.Лангмэйер, Э.Матэйчык, Э.Піклер, А.Фрэйд), якія распрацоўвалі праблемы развіцця і паводзін дзяцей у сям'і і па-за ёю, розных відаў дэпрывацыі, зносін і адносін прыёмных дзяцей з маці, бацькамі, зроблены педагагічныя вывады аб выхавальнай рабоце бацькоў-выхавацеляў ДДСТ, матывах іх дзейнасці, адносінах да ДДСТ родных і блізкіх людзей, афіцыйных дзяржаўных асоб, асаблівасцях працэсу адаптацыі прыёмных дзяцей у новых сям'ях, спецыфіцы іх выхавання [(гл. працы 10, 23, 46, 47)].

Даследаванне сведчыць, што ў дзіцячых дамах сямейнага тыпу асабліва востра стаіць праблема маральна-эмацыянальнага выхавання. Задача заключаецца ў тым, каб сфарміраваць у прыёмных дзяцей, якія знаходзіліся ва ўмовах мацярынскай дэпрывацыі (ад англ. deprivation — пазбаўленне, абмежаванне; г. зн. пазбаўленне дзіцяці магчымасцей непасрэдна знаходзіцца ў кантакце з маці, уступаць з ёю ў зносіны), правільныя адносіны да бацькоў, іншых людзей, дзяцей, саміх сябе. Найбольш тыповымі асаблівасцямі ў маральна-эмацыянальным выхаванні з'яўляюцца:

1. Устанаўленне добразычлівых адносін з той катэгорыяй прыёмных дзяцей, якія негатыўна, з праяўленнямі элементаў агрэсіі адносяцца да бацькоў-выхавацеляў, родных дзяцей, іншых членаў сям'і. Такія адносіны назіраліся ў 17 з 180 дзяцей ва ўзросце 11-15 гадоў і, як сведчыць вывучэнне, залежаць ад узроставых асаблівасцей; узроўню выхаванасці дзяцей; вопыту іх ранейшых адносін з людзьмі, што былі сфарміраваны ў дзяржаўных дзіцячых установах; адмоўных прычынак, што караняцца "у доўгіх радах умоўных рэфлексаў" (І.П.Паўлаў) і час ад часу ўзнаўляюцца самі па сабе. Станоўчыя вынікі ў працэсе ўстанаўлення добразычлівых адносін з прыёмнымі дзецьмі прыносяць: 1) аналіз прычын (вытокаў) негатыўных адносін дзяцей да іншых людзей; 2) кантактаванне з будучымі прыёмнымі дзецьмі ў перыяд папярэдніх наведванняў у дзіцячых дамах і школах-інтэрнатах; 3) вывучэнне і ўлік абставін і ўмоў жыцця дзіцяці ў ранейшай сям'і і дзіцячай установе; 4) наладжванне шчырых і сардэчных зносін з дзецьмі пры запрашэнні іх у сям'ю на некалькі дзён у перыяд канікул, у выхадныя і святочныя дні; 5) аналіз узаемаадносін прыёмных дзяцей з роднымі і блізкімі ім людзьмі (братамі, сёстрамі, мацяркамі, дзядулямі і бабулямі); 6) правядзенне з дзецьмі сумесных сямейных працоўных спраў, гульняў, святаў; 7) праяўленне натуральнай мацярынскай і бацькоўскай любові, клопату, ласкі, дапамогі; 8) прытрымліванне адзіных патрабаванняў з боку бацькоў і іншых членаў сям'і да родных і прыёмных дзяцей.

2. Пашырэнне сферы зносін прыёмных дзяцей. Вывучэнне пытання зносін гэтых дзяцей у дзяржаўных установах паказвае, што яны пастаянна знаходзяцца ў зносінах у асноўным з адной групай равеснікаў; у іх амаль не развіваюцца ці развіваюцца вельмі слаба навыкі

зносін з незнаёмымі людзьмі; характэрным стылем іх зносін з'яўляюцца "зносіны-абвінавачванне", "зносіны-абарона"; у іх адсутнічаюць здольнасці спачуваць і суперажываць іншым людзям; заўважаецца аднатыпнасць і беднасць звароту і мовы. Зняццю адзначаных негатыўных бакоў зносін садзейнічае мэтанакраваная дзейнасць бацькоў-выхавацеляў у двух напрамках: практычнае навучанне навыкам зносін у новай сям'і — з бацькам, дзядулем, бабуляй, са сваімі роднымі братамі і сёстрамі (якіх адшукваюць бацькі-выхавацелі і аб'ядноўваюць у новай сям'і), з усімі дзецьмі; пашырэнне сферы зносін у дзіцячым садзе і школе — з нянькамі, выхаватэлямі, педагогамі, вучнямі; у гуртках, студыях, секцыях, клубах, дзіцячых арганізацыях — з равеснікамі, педагогамі, выхаватэлямі, культработнікамі, сацыяльнымі педагогамі, трэнерамі.

3. Маральна-палавая асвета і адукацыя той катэгорыі прыёмных дзяцей, якая набыла вопыт сексуальных скажэнняў (скрыўленняў), што быў "узят" імі ў сем'ях бацькоў-алкаголікаў, прастытутаў, з "традыцый" няправільных адносін падлеткаў да дзяўчынак у дзіцячых дамах. Станоўчы вынік у гэтым напрамку даюць: 1) наглядны прыклад паважлівых, клопатлівых, далікатных адносін бацькі і маці; 2) устанаўленне гуманых і паважлівых адносін паміж бацькамі і дзецьмі, паміж хлопчыкамі і дзяўчынкамі; 3) арганізацыя разнастайных відаў дзейнасці дзяцей непасрэдна ў сям'і, у сумеснай рабоце сям'і і школы (пазнавальнай, гульнёвай, мастацкай, спартыўна-аздараўленчай); 4) індывідуальная работа бацькі з хлопчыкамі, а маці — з дзяўчынкамі; 5) арганізацыя бацькамі індывідуальных кансультацый і гутарак для дзяцей у спецыялістаў (урачоў, псіхолагаў) і рэалізацыя іх рэкамендацый у працэсе сямейнага выхавання.

4. Выхаванне беражлівых адносін да рэчаў і хатняй маёмасці. Як паказваюць даныя, большасць прыёмных дзяцей характэрны "варварскія адносіны да рэчаў і адзення", "няўменне берагчы рэчы і хатнюю маёмасць". Такія адносіны абумоўлены тым, што ў дзяржаўных дзіцячых установах дзеці: а) атрымлівалі ўсё неабходнае для жыцця ў гэтым выглядзе; б) не мелі прадстаўлення аб грашовых расходах і бюджэце; в) не разумелі, што ў выраб рэчаў, адзення, маёмасці ўкладзены чалавечая праца, розум і сілы. Ва ўмовах новай сям'і ў мэтах выхавання беражлівасці ў прыёмных дзяцей станоўчыя вынікі даюць на-

ступня сродкі і формы работы бацькоў-выхавацеляў: прыцягненне дзяцей да вядзення сямейнага бюджэту, планавання грашовых расходаў на тыдзень і месяц, пакупкі рэчаў, адзення, прадметаў хатняга ўжытку; выдача дзецям грошай для асобных асабістых пакупак: удзел дзяцей у добраўпарадкаванні кватэры, спальных, гульнёвых пакояў і вугалкоў; выраб сумесна з бацькамі неабходных рэчаў для хатніх патраб (падставак для посуду, вешалак для адзення, скрынак для абутку, клетак для птушак) і сямейных падарункаў (альбомаў, шкатулак, сурвэтак, ваз, чаканак і да т.п.); вырошчванне гародніны і кветак; навучанне хлопчыкаў слясарнай і сталярнай справе, а дзяўчынак — да маводства у хатніх ці школьных умовах; навучанне дзяцей у гуртках тэхнічнай і мастацкай творчасці, юных экалагаў, натуралістаў, тэхнікаў, народных умельцаў [1, 107-118].

Раздзел 2.3. "Удасканаленне зносін бацькоў з дзецьмі". Адным з аспектаў даследавання зносін было выяўленне ступені задаваленасці і незадаваленасці падлеткаў пры зносінах з імі бацькоў і адпаведна прычын іх незадаваленасці зносінамі з бацькамі [4, 7, 16, 17, 37] (гл. табл. 2.1).

Табліца 2.1

Даныя аб задаваленасці або незадаваленасці падлеткаў пры зносінах з імі бацькоў

Ступень задаваленасці падлеткаў пры зносінах з імі бацькоў (у %)	11-12 гадоў 300	12-13 гадоў 300	13-14 гадоў 300	15-16 гадоў 300
	чал.	чал.	чал.	чал.
Поўнасцю задавалены	41,8	43,2	31,9	20,9
Часткова задавалены	42,3	42,4	34,1	36,8
Зусім не задавалены	11,8	11,5	32,4	41,2
Не змаглі адказаць	4,1	2,9	1,6	1,1

З табліцы відаць, што малодшыя падлеткі ў большасці задавалены зносінамі з імі бацькоў поўнасцю ці часткова (дзеці 11-12 гадоў — 84,1%, 12-13 — 85,6%). Задаваленасць старшых падлеткаў значна зніжаецца (у падлеткаў 13-14 гадоў яна складае 66,8%, 15-16 — 57,7%). У той жа час незадаваленасць зносінамі ў старшых падлеткаў даволі высокая (у падлеткаў 13-14 гадоў — 32,4%, 15-16 — 41,2%). У малодшых падлеткаў незадаваленасць зносінамі з імі бацькоў адносна невялікая (у дзяцей 11-12 гадоў — 11,8%, 12-13 — 11,5%).

На аснове якаснага аналізу пісьмовых адказаў падлеткаў у апытальніках, анкетах, сачыненнях мы выявілі асноўныя прычыны іх незадаваленасці пры зносінах з імі бацькоў: 1) адсутнасць добразычлівасці, душэўнай шчодрасці, дабраты і чуласці з боку бацькі і маці; 2) парушэнне такту; 3) адсутнасць культуры зносін; 3) "казёншчына" зносін, няўменне выклікаць у дзяцей спачуванне і суперажыванне; 4) разыходжанне паміж словамі і паводзінамі бацькоў; 5) адсутнасць маральнага аўтарытэту бацькоў і інш.

Пры вывучэнні прычын незадаваленасці падлеткаў пры зносінах з імі бацькоў, матэрыялаў апытальнікаў саміх бацькоў было выяўлена, што іх пераважныя большасць (68 з 109) у працэсе зносін з дзецьмі дапускаюць элементарныя памылкі і пралікі, якія з'яўляюцца вынікам недастатковай, а ў асобнай катэгорыі — нізкай культуры зносін. Атрыманыя даныя былі ўлічаны пры правядзенні семінара-практыкума для бацькоў "Культура зносін бацькоў з дзецьмі" (16 гадзін), які ставіў вырашэнне наступных узаемазвязаных задач: 1) засвоіць асновы псіхалагічна-педагагічных ведаў па праблеме зносін; 2) авалодаць уменнем разумення дзяцей, іх унутранага свету і псіхічнага стану; 3) навучыцца разумець невербальныя паводзіны і зносіны дзяцей; 4) навучыцца "чытаць" зваротную інфармацыю аб эфектывасці ўздзеяння на дзяцей слоў і звароту бацькоў, іншых членаў сям'і. Рэалізацыі гэтых задач садзейнічала мэтанакіраванае навучанне бацькоў па такіх тэмах: "Сутнасць бацькоўскіх зносін і іх функцыі"; "Вядомыя псіхалагі (А.А.Бадалёў, Л.С.Выгоцкі, Я.Л.Каламінскі, Я.С.Кузьмін, А.А.Лявонцёў, У.М.Мясішчаў і інш.) аб зносінах з дзецьмі"; "Вядомыя педагогі (Я.А.Каменскі, Я.Корчак, Н.К.Крупская, А.С.Макаранка, В.А.Сухамлінскі, К.Д.Ушыньскі) аб зносінах як сродку маральнага выхавання дзяцей"; "Стылі зносін бацькоў з дзецьмі"; "Вербальныя зносіны бацькоў з дзець-

мі"; "Невербальныя паводзіны і зносіны бацькоў і іх выхаваўчы ўплыў на асобу дзіцяці" і інш. Заняткі па кожнай тэме складаліся з тэарэтычнай і практычнай частак. Тэарэтычная частка садзейнічала вывучэнню паняцця зносінаў увогуле, бацькоўскіх у прыватнасці; разуменню зносінаў як сродку маральна-эмацыянальнага выхавання дзяцей; засваенню важнейшых функцый бацькоўскіх зносінаў, спецыфічных псіхалага-педагагічных механізмаў уздзеяння на асобу дзіцяці; вызначэнню ўмоў, пры якіх зносіны бацькоў найбольш спрыяльна ўплываюць на свядомасць, пачуцці і паводзіны дзяцей; правіл, выкананне якіх становяцца ўплывае на дзейнасць бацькоўскіх зносінаў.

Практычная частка ўключала: 1. Работу з апытальнікамі, тэстамі, фотаздымкамі і малюнкамі дзяцей і бацькоў. 2. Аналіз сітуацый зносінаў бацькоў і дзяцей у сям'і. 3. Складанне індывідуальных праграм па вывучэнні асаблівасцей бацькоўскіх зносінаў. 4. Выкананне практычных заданняў і практыкаванняў, якія скіраваны на выпрацоўку ўменняў і навыкаў зносінаў з дзецьмі; ўменняў педагагічна правільна трымаць сябе ў канфліктнай (складанай, экстрэмальнай) сітуацыі ў сям'і ці ў працэсе зносінаў з дзіцем; спосабаў кіравання сабой, самарэгуляцыі; спосабаў апазнавання стану і настрою дзіцяці з дапамогай невербальных зносінаў і паводзінаў. 5. Выпрацоўка правіл, якія садзейнічаюць эфектыўнасці бацькоўскіх зносінаў у маральным выхаванні дзяцей. 6. Трэнерынг, які дапамагае разумець і правільна скарыстоўваць спосабы сваёй невербальнай камунікацыі (позу, жэсты, пантаміміку, міміку, паходку, позірк і да т.п.).

Атрыманне тэарэтычных ведаў, авалоданне найбольш важнымі практычнымі ўменнямі і навыкамі дазволіла бацькам больш кваліфікавана падыходзіць да ажыццяўлення працэсу зносінаў з падлеткамі, пазбягаць пры зносінах тыповых памылак і пралікаў. На пачатак заняткаў 78 бацькам (5 груп па 15-16 чалавек), што ўмоўна былі аднесены намі да пяці асноўных катэгорый, былі ўласцівы тыя ці іншыя тыповыя памылкі і пралікі ў зносінах з падлеткамі (гл. табл. 2.2). Пасля заканчэння заняткаў 52 бацькі адзначылі, што ім удаецца ў большасці выпадкаў пазбягаць гэтых памылак і пралікаў; у адказах 26 бацькоў "праходзіла" прызнанне, што яны спраўляюцца і не робяць значных памылак пры зносінах з дзецьмі, хаця агульны стыль іх "паводзінаў і зносінаў з асноўным застаўся ранейшым".

Табліца 2.2

Тыповыя памылкі і пралікі бацькоў пры зносінах з дзецьмі 11-15 гадоў

Асноўныя катэгорыі бацькоў	Тыповыя памылкі і пралікі бацькоў пры зносінах з падлеткамі	Колькасць бацькоў, якім прысутны памылкі і пралікі ў зносінах з падлеткамі	
		Усяго да навучання 78	Усяго пасля навучання 26
Першая	Нястрыманасць у зносінах, паспешнасць у меркаваннях і вывадах адносна часовага псіхачнага стану і дзеянняў падлеткаў.	35	11
Другая	Фамільярнасць, раздражняльнасць, непрыязнасць, грубасць у зносінах і ў адносінах да падлеткаў.	18	7
Трэцяя	Залішня прыдзірлівасць да слоў, учынкаў і дзеянняў падлеткаў.	12	4
Чацвёртая	Вольнасць у зносінах з падлеткамі, паведамленне ім стыхійнай інфармацыі.	5	2
Пятая	Апатычнасць, абыякавасць, раўнадушнасць у тых сітуацыях зносінаў з падлеткамі, калі неабходна праявіць сваю маральную пазіцыю.	8	2

У заключэнне трэба адзначыць, што найбольш тыповымі патрабаваннямі, якія выяўлены намі і выкананне якіх бацькамі робіць больш дзейнымі ў выхаванні іх паўсядзённым зносіны з падлеткамі, з'яўляюцца: 1) пастаяннае падкрэсліванне сваёй павагі да індывідуальнасці сына ці дачкі, іх імкнення да самасцвярджэння ў сямейным мікраактыве; 2) праяўленне асабістай прыхільнасці, інтарэсу і павагі да ўсіх дзяцей у сям'і (родных і прыёмных); 3) пастаянная гатоўнасць і ўменне слухаць дзяцей, даваць ім магчымасць выгаворвацца, дзяліцца, спрачацца, выказвацца, адстойваць свае думкі, погляды, перакананні; 4) адабрэнне станоўчых якасцей сына ці дачкі (нават з ускладненымі паводзінамі) перад тым, як паказаць іх памылкі ці пралікі ў паводзінах і дзеяннях; 5) ужыванне ненадакучлівых (неназойлівых) парад, заўваг, гутарак, дыялогу; 6) тактычны і непрыкметны паказ лепшых станоўчых якасцей сваёй асобы (эрудыцыі, працавітасці, пунктуальнасці, гуманных адносін да людзей, прыстойнасці, сумленнасці і інш.) без падкрэслівання перавагі над дзецьмі; 7) пазбяганне крыклінасці і павышанага тону; 8) валоданне сродкамі і прыёмамі вербальных і невербальных зносін; 9) стварэнне для дзяцей сямейнай атмасферы любові, добразычлівасці, абароненасці, клопату, радасці і перспектывы.

Раздзел 2.4. "Выкарыстанне традыцый народнай педагогікі ў выхаванні дзяцей у сучаснай сям'і". На сучасным этапе адраджэння этнапедагогікі традыцыі народнай сямейнай педагогікі беларусаў (як своеасаблівыя правілы, парадкі, паводзіны, звычаі, погляды, якія склаліся на працягу гістарычнага развіцця ў жыцці беларусаў ці асобных сямей і перадаваліся ад старэйшага пакалення да малодшага) актуалізуюцца, "ажываюць", выклікаюць цікавасць у бацькоў і дзяцей. Яны (традыцыі): 1) выступаюць у якасці своеасаблівага пераходнага звяна паміж мінулым і сучасным, якое забяспечвае пераемнасць і далейшае развіццё культуры народа; 2) функцыянуюць на пэўнай тэрыторыі, г. зн. з'яўляюцца рэгіянальнымі; 3) перадаюцца праз выхаванне, навучанне і сацыялізацыю, якія ажыццяўляюцца ў сям'і і рэгіянальнай супольнасці; 4) даюць правілы і нормы, якіх прытрымліваюцца бацькі і дзеці як жыхары вёскі, пасёлка, гарадка і як члены сям'і.

Вывучэнне вопыту выхавання дзяцей у сучаснай беларускай сям'і, практыкі школьна-сямейнага выхавання паказвае, што ў другой палове

ве 80-х-пач. 90-х гадоў у сувязі з нарастаючым рухам нацыянальнага адраджэння ў працэсе скарыстання традыцый народнай сямейнай педагогікі ідзе ўдумлівае асэнсаванне: 1) задач і зместу сямейнага выхавання (выхаванне добрасумленнага і ўмелага працаўніка, мужа і чэснага патрыёта Айчыны, добразычлівага і разважлівага сем'яніна); 2) найбольш пацяранных сродкаў сямейнага выхавання (працы, абрадаў, гульні, святаў), сярод якіх чалоўным з'яўлялася праца; 3) асаблівасцей, падыходаў, элементаў метадыкі выхавання дзяцей працаўнікамі ва ўмовах сям'і (успрыняцце працы як натуральнай жыццёвай неабходнасці; уключэнне ў працу ў форме гульні 4-6-гадовых дзяцей; навучанне бацькам мужчынскай працы хлопчыкаў, а маці жаночай — дзяўчынак; засвойванне дзецьмі правіл і тэрмінаў выдзялення сельскагаспадарчых работ праз характэрныя для беларусаў святы календарна-абрадавага цыклу; выкананне большасці відаў працы сумесна ўсёй сям'ёй і пад непасрэдным наглядам і кіраўніцтвам бацькоў); 4) разнастайных метадаў сямейнага выхавання: прыкладу (узору), усялення, уключэння, навучання (прывучання), практыкавання, парады, гутаркі (апаведу), перасцярогі, заахвочвання, намёку, патрабавання, папроку, выпрабавання, благаслаўлення, асуджэння (ганьбы), пакарання і інш. [1, 66-67].

Вывучэнне сведчыць, што напрамкамі, па якіх бацькі і педагогі ажыццяўляюць работу па ўзнаўленні станоўчых здабыткаў народнай педагогікі і іх скарыстанні ў выхаванні дзяцей, з'яўляюцца: 1. Вывучэнне культуры, гісторыі, бацькоўскай спадчыны ў сістэме вучэбных прадметаў, курсаў, факультатываў, у змест якіх уключаюцца пазнаваўча-выхаваўчыя матэрыялы па этнаграфіі, этналінгвістыцы, фальклору, гісторыі і культуры Беларусі. 2. Правядзенне практычнай краязнаўча-даследчай работы, якая звязана са зборам матэрыялаў і апісаннем гісторыі сваіх вёсак, пасёлкаў і гарадоў, роднага краю, свайго радаслоўнага дрэва, традыцый сям'і, помнікаў культуры, вераванняў, народных святаў, абрадаў нараджэння, вяселля, пахавання. 3. Удзел бацькоў і дзяцей у сумеснай працоўнай дзейнасці, якая накіравана на адраджэнне народных рамёслаў і промыслаў, што звязаны з выкарыстаннем драўніны, бяросты, лазы, чароту, саломкі, гліны і падрыхтоўкай вырабаў (лыжак, місак, хлебніц, маслёнак, рукамынікаў, кублаў, кашоў, шафаў, шкатулак, ваз, цацак, сувеніраў). 4. Уключэнне

бацькоў і дзяцей у мастацка-эстэтычную дзейнасць у гуртах беларускай народнай песні, фальклорных ансамблях, аркестрах народных інструментаў, харах, клубках, гуртках; авалоданне асновамі ганчарства, ткацтва, пляцення, саломалляцення, разьбы па дрэву, вышыўкі, разьмалёўкі насценных дываноў, вязанне кручком, макраме; упрыгожванне знешняга выгляду дома і сядзібы (налічнікаў, аканіц, вільчакоў, варт, брамак, плоту). 5. Укараненне ў правядзенне вольнага часу дзяцей і бацькоў рухомых народных гульняў: лапта, хадзьба на хадулях (калдыбах), "Агароднік", "Пасадка бульбы", "Хата" і інш. 6. Уключэнне бацькоў і мацярок у традыцыйна характэрную для беларусаў міласэрную дзейнасць, якая звязана з клапаціласцю аб дзецях-сіротах і дзецях, якія па розных прычынах засталіся без апекі бацькоў (усынаўленне, папярэцельства, стварэнне дзіцячых дамоў сямейнага тыпу) [44, 47]. 7. Падрыхтоўка і правядзенне бацькамі, педагогамі, дзецьмі беларускіх народных святаў і абрадаў (Каляды, Новы год, Масленіца, Гуканне вясны, Вялікдзень, Радаўніца (памінанне продкаў у першы пасля Вялікдня аўторак), Сёмуха, Купалле, Зажынкi, Дажынкi, Багач, Спас, Пакровы, Дзяды (дзень памінання памерлых родзічаў)).

Намi робіцца вывад аб тым, што ўся работа па выкарыстанні традыцый народнай педагогікі ў сямейным выхаванні будзе даваць станоўчыя вынікі, калі педагогі і бацькі: 1) праводзяць яе на аснове календарнай абраднасці беларусаў; 2) праяўляюць творчы падыход у працэсе выкарыстання тых ці іншых форм і сродкаў выхавання; 3) спалучаюць традыцыйныя і сучасныя формы работы; 4) не навязваюць змест работы, а тонка і арганічна ўключаюць яго ў паўсядзённую жыццядзейнасць дзяцей, бацькоў, педагогаў, усіх дарослых людзей; 5) улічваюць узроставыя асаблівасці дзяцей.

Раздзел 2.5. "Павышэнне педагогічнай культуры бацькоў"

На аснове аналізу важнейшых ідэй і тэндэнцый у аказанні псіхалага-педагогічнай дапамогі сям'і можна зрабіць вывад аб тым, што наяўнасць педагогічнай культуры ў канчатковым выніку дапамагае бацькам: а) пераадолюваць няўпэўненасць у сваіх сілах і магчымасцях у якасці выхавальцаў; б) нармалізаваць сваё асабістае жыццё; в) паляпшыць выхаванне дзяцей праз гуманізацыю іх жыццядзейнасці; г) знізіць і папярэдзіць негатыўныя сацыяльныя з'явы ў грамадстве, якія з'яўляюцца адным з вынікаў слабай работы па педагогізацыі і псіхалагізацыі сацыяльнага і сямейнага мікраасяроддзя.

Пад педагогічнай культурай бацькоў намi разумеецца педагогічная падрыхтаванасць іх як выхавальцаў, якая дае рэальныя станоўчыя вынікі ў працэсе сямейнага і грамадскага выхавання дзяцей.

Педагогічная культура з'яўляецца састаўной часткай агульнай культуры бацькоў, у якой закладзены вопыт выхавання дзяцей у сям'і, што назапашаны чалавечтвам. Педагогічная падрыхтаванасць уключае ў сябе пэўны аб'ём, галоўным чынам педагогічных і псіхалагічных ведаў, а таксама важнейшых медыцынскіх, прававых, эканамічных, экалагічных і інш., на аснове якіх у працэсе выхавання дзяцей выпрацоўваюцца выхавальніцкія ўменні і навыкі, развіваюцца педагогічныя здольнасці і майстэрства.

Конкрэтныя даныя нашага вывучэння і выяўленне меркаванняў бацькоў аб іх псіхалага-педагогічнай падрыхтаванасці да выхавання дзяцей (усяго апытаннем было ахоплена 230 бацькоў і мацярок з поўных і няпоўных сямей) сведчаць аб тым, што 55,6% бацькоў, 48,5% мацярок з поўнай і 72,6% мацярок з няпоўнай сям'і ацэньваюць узровень сваёй псіхалага-педагогічнай падрыхтаванасці як "не зусім дастатковы", "недастатковы" ці "зусім недастатковы". Гутаркі з бацькамі ў час заняткаў у педагогічных лекторыях і ўніверсітэтах, пры наведванні сямей, пры правядзенні бацькоўскіх сходаў пацвярджаюць гэтыя даныя, якія даволі даставерна адлюстроўваюць становішча псіхалага-педагогічнай непадрыхтаванасці бацькоў і мацярок з поўных і мацярок з няпоўных сямей да выхавання дзяцей (асабліва ва ўзросце 11-15 гадоў: іменна падлеткавы ўзрост з'яўляецца для бацькоў і мацярок найбольш складаным ў працэсе сямейнага выхавання). Што ж тычыцца псіхалага-педагогічнай непадрыхтаванасці 72,6% мацярок з няпоўных сямей, то гэта тлумачыцца галоўным чынам адсутнасцю ў сям'і мужчынскага (бацькоўскага) уплыву ў выхаванні, складанасцю адносін падлеткаў з мацяркамі, парушэннем мацяркамі правіл і ўмоў зносін з дзецьмі. Невялікая катэгорыя будучых бацькоў і мацярок, тых, хто мае шлюбны стаж да паўгода ці адзін год (34 чалавекі з 45, 24 жанчыны і 10 мужчын) перакананы, што яны "даволі добра падрыхтаваны да выхавання дзяцей", "будуць выхоўваць сваіх дзяцей так, як іх выхоўвалі бацькі", "не бачаць пакуль што тут нейкіх асаблівых праблем". Удакладненне іх адказаў паказвае, што такая самаўпэўненасць

будучых бацькоў і мацярок вынікае з таго, што яны: 1) не прадстаўляюць пастаянных складанасцей, цяжкасцей і супярэчнасцей у сямейным выхаванні; 2) не прадбачаць неперадавальных дзеянняў, учынкаў і паводзін дзяцей на розных узроставых этапах; 3) не разумеюць глыбіні, складанасці і далікатнасці сямейных адносін; 4) не "прагнаваюць" і не ацэньваюць сябе ў якасці выхавальцаў.

Даныя гэтага лакальнага даследавання, аналіз вынікаў масавага пісьмовага анкетавання 800 бацькоў, мацярок, іншых членаў сям'і (г. Брэст і Брэсцкая вобласць), якое дапаўнялася данымі вусных суб'ектаў з бацькамі, мацяркамі і іншымі членамі сям'і, перапіскі, інтэрв'ю пры наведванні сямей, дадатковых апытальнікаў, якія запаўняліся бацькамі ў час заняткаў у лекторыях і ўніверсітэтах педагогічных ведаў, дазволілі, побач з устанавленнем станаўчых здабыткаў, больш дэтальна высветліць стан псіхалага-педагогічнай асветы; атрымаць аб'ектыўную карціну функцыянавання тых звянаў, праз якія яна ажыццяўлялася; істотныя недахопы ў яе правядзенні; спланаваць вопытна-педагогічную і арганізацыйную работу па мэтанакіраваным псіхалага-педагогічным навучанні і асвеце бацькоў у рэспубліцы. Вывучэнне паказала, што псіхалага-педагогічная асвета праходзіла для: бацькоў дзяцей дашкольнага ўзросту непасрэдна ў яслях і дзіцячых садах; бацькоў дзяцей школьнага ўзросту — у агульнаадукацыйных школах, прафтэхвучылішчах, сярэдніх спецыяльных навучальных установах; маладых бацькоў — у дзіцячых і жаночых кансультацыях, у спецыяльных лекторыях; юнакоў і дзяўчат старшых класаў — праз вывучэнне курса "Этыка і псіхалогія сямейнага жыцця", пазакласную работу; дарослага насельніцтва — праз перыядычны друк, тэлебачанне, спецыяльную медыцынскую і псіхалага-педагогічную літаратуру. Істотныя недахопы асветы бацькоў: разрозненасць яе звянаў; адсутнасць пераемнасці паміж імі; недастатковая псіхалага-педагогічная падрыхтоўка кадраў, якія праводзяць навучанне бацькоў; адсутнасць навукова-метадычнага забеспячэння працэсу правядзення псіхалага-педагогічнага навучання бацькоў асновам сямейнага выхавання; аднастайнасць форм навучання і павышэння педагогічнай культуры бацькоў [1, 141-143].

Вопытна-педагогічная работа па мэтанакіраваным псіхалага-педагогічным навучанні бацькоў, мацярок, іншых членаў сям'і ажыццяўлялася ў наступных напрамках: 1) правядзенне рэспубліканскіх і аб-

ласных семінараў і семінараў-практыкумаў з мэтай тэарэтычнай і метадычнай падрыхтоўкі педагогаў, якія вялі псіхалага-педагогічнае навучанне бацькоў; 2) падрыхтоўка непасрэдна ў школах, прафтэхвучылішчах, дзіцячых дашкольных установах катэгорый найбольш вопытных педагогаў і выхавальцаў, якія спецыялізаваліся па праблемах сямейнага выхавання; 3) стварэнне праграмы заняткаў з бацькамі ва ўніверсітэтах педагогічных ведаў і лекторыях; 4) падрыхтоўка камплекта навукова-метадычнай і навукова-папулярнай літаратуры для педагогаў і бацькоў (дапаможнікаў да праграмы, кніг і брашур, якія абагульняюць вопыт беларускіх сямей у выхаванні дзяцей; метадычных рэкамендацый у дапамогу педагогам і бацькам па праблемах выхавання дзяцей у сям'і; матэрыялаў рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцый і семінараў-практыкумаў, у якіх абагульняўся станаўчы вопыт сям'і, сям'і і школы ў выхаванні дзяцей; матэрыялаў па актуальных праблемах сямейнага выхавання, якія публікавалі ў рэспубліканскім друку вучоныя-педагогі, псіхалагі, настаўнікі, выхавальцы, бацькі); 5) укараненне актыўных форм правядзення заняткаў з бацькамі [4-8, 17-21, 21-31, 61-64].

Вопытна-педагогічная і арганізацыйная работа дала станаўчыя вынікі, асноўнымі з якіх сталі:

— падрыхтоўка тых катэгорый педагогаў і выхавальцаў, якія сталі спецыялізавацца па праблемах сям'і і сямейнага выхавання;

— паглыбленне псіхалага-педагогічнай падрыхтоўкі бацькоў і мацярок ва ўніверсітэтах педагогічных ведаў, лекторыях, праз рэспубліканскія, абласныя і раённыя цыклы па сямейнаму выхаванню, кансультацыйныя пункты і службы;

— стварэнне ў агульнаадукацыйных школах кабінетаў сямейнага выхавання і кансультацыйных пунктаў, якія сталі арганізацыйна-метадычнымі цэнтрамі для індывідуальных кансультацый бацькоў і іх псіхалага-педагогічнай асветы і навучання;

— правядзенне на старонках "Настаўніцкай газеты" штомесячных апераджальных кансультацый для педагогаў, якія праводзілі псіхалага-педагогічнае навучанне бацькоў;

— падрыхтоўка камплекта навукова-метадычнай літаратуры па праблемах сям'і і сямейнага выхавання;

— укараненне ў практыку работы школ і іншых устаноў сістэмы адукацыі актыўных форм навучання бацькоў (гл. рыс. 2.2). Як можна заўважыць, калі ў 1975-1980 гг. скарыстоўваліся нешматлікія пастаянныя формы навучання (бацькоўскія сходы, гутаркі, лекцыі і даклады, агульныя бацькоўскія канферэнцыі), то ў 1981-1991 гг. былі шырока ўкаранены актыўныя формы навучання бацькоў;

— павелічэнне колькасці бацькоў, якія самі сталі ўключацца ў працэс псіхолага-педагагічнай асветы і навучання бацькоў, асабліва маладых, удзельнічаць у педагагічных чытаннях, канферэнцыях, педагагічных саветах, у выступленнях па радыё, тэлебачанні, у прэсе з дакладамі і паведамленнямі аб стані ўвопыце сямейнага выхавання (калі ў 1975-1980 гг. лічана колькасць бацькоў удзельнічала ў павышэнні педагагічнай культуры іншых бацькоў, то ўжо ў 1984-1989 гг. па вопытна-эксперыментальных школах (СШ N 14, 21 Брэста, Ровенска-Слабодская СШ Рэчыцкага раёна Гомельскай вобласці, Шашкоўская СШ Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці) і іншых школах рэспублікі ў IV-VIII-х класах кожная пятая маці ці бацька выступалі з дакладамі, паведамленнямі, абменьваліся стані ўвопытам выхавання дзяцей у сям'і, удзельнічалі ў падрыхтоўцы бацькоўскіх сходаў, канферэнцый, вечароў пытанняў і адказаў, круглых сталоў.

На аснове вывучэння і аналізу мы выдзяляем паказчыкі педагагічнай культуры бацькоў, асноўнымі з якіх з'яўляюцца наступныя шэсць: 1) ступень усведамлення (разумення) задач сямейнага выхавання з улікам патрабаванняў часу, стані ўвопытых і адмоўных фактараў уздзеяння на сям'ю; 2) уменне прымяняць у комплексе разнастайныя формы, сродкі і метады, якія неабходны для дзейснай рэалізацыі задач сямейнага выхавання з улікам узроставых і індывідуальных асаблівасцей дзяцей; 3) наяўнасць пастаянных кантактаў і спосабаў узаемадзеяння бацькоў з выхаватэлямі, педагогамі, спецыялістамі і прадстаўніцамі ўстаноў і службаў мікрасоцыуму; 4) пастаянны ўдзел у педагагічным навучанні, самаадукацыі і самавыхаванні; 5) здольнасць на аснове псіхолага-педагагічных ведаў і практыкі выхавання ствараць у сям'і спрыяльныя ўмовы для паўнацэннага развіцця дзяцей, гуманізацыі іх жыццядзейнасці; 6) перыядычны ўдзел у асвеце і навучанні іншых бацькоў на аснове свайго стані ўвопыта выхавання дзяцей [1, 153-155].

1975-1980 гг.	1981-1991 гг.
<u>Пастаянныя</u>	<u>Пастаянныя</u>
БС — бацькоўскія сходы	Пабач з БС, Г, Лід, АБК:
Г — гутаркі	ІКС — індывідуальныя кан-
Лід — лекцыі і даклады	сультацы спецыялістаў
АБК — агульныя бацькоўскія	на праблемах сям'і
канферэнцыі	і сямейнага выхавання
	ГКС — групавыя кансультацыі
<u>Эпізодычныя</u>	спецыялістаў
ГК — групавыя кансультацыі	ППТ — псіхолага-педагагіч-
ІК — індывідуальныя	ныя трэнінгі з баць-
кансультацыі	камі, якія адчуваюць
ВПіА — вечары пытанняў і	цяжкасці ў адносінах
адказаў	і зносінах з дзецьмі
СКС — сустрэчы за круглым	АГСС — аналіз праблемных сямей-
сталом	ных сітуацый
АДА — абмеркаванне дыскусій-	МК — мэтавыя канферэнцыі
ных артыкулаў па праб-	бацькоў, маці і баць-
лемах сямейнага выха-	дзядуляў, бабуль
вання з перыядычнага	ВПіА — вечары пытанняў і ад-
друку	казаў
ПРІПТ — праслухванне радыёпера-	АДА — абмеркаванні дыску-
дач і прагляд тэле-	сійных артыкулаў
перадач па праблемах	ПРІПТ — праслухванне радыё-
выхавання дзяцей	перадач і прагляд
АНППЛ — агляд навінак псіхола-	тэлеперадач
га-педагагічнай літа-	АНППЛ — агляды навінак айчын-
ратуры	най і замежнай псіхала-
ВЧ — вусны часопіс	педагагічнай літаратуры
	<u>Эпізодычныя</u>
	ДГ — дзелавыя гульні
	СГ — сходы-гульні
	ВЧ — вусныя часопісы
	СЗ — семінары-заняткі
	Дід — дыспуты і дыскусіі
	ПК — прэс-канферэнцыі
	СКС — сустрэчы за круглым сталом
	СНС — святы нараджэння сямей
	СС — семінары-святы

Рис. 2.2. Укараненне актыўных форм псіхолага-педагагічнага навучання бацькоў

Як сведчыць даследаванне, на аснове відазмянення, развіцця і ўзбагачэння традыцыйных шляхоў і форм у псіхалага-педагагічнай асвеце і навучанні бацькоў у 90-х гадах сталі акрэслівацца новыя становішчы тэндэнцыі і падыходы, сярод якіх намі выдзяляюцца: 1) пераход ад масавай асветы бацькоў і ўсяго насельніцтва, у змесе якой вялізны аб'ём займалі грамадска-палітычныя, ідэалагічныя веды і інфармацыя, да мэтанакіраванага навучання бацькоў на аснове навуковых ведаў аб дзіцяці і яго выхаванні, што назапашаны айчынай і сучаснай псіхалогіяй, педагогікай, генетыкай, псіхафізіялогіяй, сацыялогіяй і інш.; 2) паступовае ўкараненне дыферэнцыраванага навучання бацькоў, аказанне практычнай дапамогі сіламі кваліфікаваных груп і аб'яднанняў спецыялістаў (псіхалагаў, псіхіятраў, сяксолагаў, урачоў, практычных псіхалагаў і сацыяльных педагогаў, што арыентаваны на сямейнае выхаванне і работу з сям'ёй) канкрэтным катэгорыям бацькоў; 3) індывідуалізацыя навучання бацькоў і мацяроў у залежнасці ад індывідуальных псіхалагічных асаблівасцей дзяцей, стану іх псіхафізічнага здароўя (дзеці з адхіленнямі ў псіхічным і фізічным развіцці, дзеці-перасяленцы з забруджаных радыёнуклідамі тэрыторый, дзеці, якія часта і працягла хварэюць, дзеці-інваліды і інш.); 4) павольнае, але прыметнае пераадоўванне стэрэатыпу, што выхаванне дзяцей з'яўляецца выключна жаночай справай як у сям'і, так і ва ўмовах функцыянавання ўстаноў адукацыі; 5) развіццё, узбагачэнне і ўкараненне ў працэс навучання розных катэгорый бацькоў актыўных і дзейных форм і сродкаў псіхалага-педагагічнага навучання; 6) актыўнае ўключэнне бацькоў у працэс самаадукацыі па праблемах сямейнага выхавання; 7) падрыхтоўка кантынгенту спецыялістаў па псіхалогіі сямейных адносін на факультэце прыкладной псіхалогіі Беларускага дзяржаўнага педгагічнага ўніверсітэта імя М.Танка; 8) правядзенне тэарэтычных і прыкладных даследаванняў па праблемах сям'і і сямейнага выхавання.

ВЫВАДЫ

У выніку праведзенага навуковага даследавання сфармуляваны наступныя асноўныя вывады:

1. Сямейнае выхаванне з'яўляецца неад'емнай часткай нацыянальнай сістэмы адукацыі і выхавання. З яго дапамогай у сям'і як вечным агульначалавечым мікраасяроддзі жыццядзейнасці некалькіх пакаленняў людзей пачынаецца працэс сацыялізацыі асобы, ажыццяўляецца перадача дзецям назапашанага чалавечства, радаслоўнай і бацькамі вопыту, закладваюцца асновы грамадзянскіх, працоўных і маральных прынцыпаў і норм паводзін, праходзіць падрыхтоўка дзяцей да самастойнага сямейнага жыцця.

Сямейнае выхаванне ў шырокім сэнсе слова — гэта асаблівая зыходная форма сацыялізацыі і выхавання дзяцей, якая арганічна спалучае аб'ектыўны ўплыў нацыянальнай культуры, традыцый, звычаяў, нормаў народа, сямейна-бытавых умоў і працэс узаемадзеяння бацькоў з дзецьмі з мэтай іх паўнацэннага развіцця; у вузкім — выхаваўчая дзейнасць бацькоў — разумеюцца як узаемадзеянне бацькоў з дзецьмі, якое заснавана на роднаснай, інтымна-эмацыянальнай блізкасці, любові, клопце, павазе і абароненасці дзіцяці і якое садзейнічае стварэнню спрыяльных умоў для задавальнення патрэбнасцей у развіцці і самаразвіцці нацыянальна свядомай, духоўна, маральна і інтэлектуальна падрыхтаванай асобы.

2. Сямейнае выхаванне — своеасаблівы і спецыфічны працэс. Яго спецыфіка заключаецца ў наступных асноўных характарыстыках: 1) садзейнічанне ажыццяўленню непарыўнай сувязі пакаленняў, іх мінулага, сучаснага і будучага, маральна-духоўнаму адзінству членаў сям'і як людзей і як прадстаўнікоў грамадства; 2) здольнасць непрыкметна пры дапамозе ўнікальнага механізму функцыянавання роднасных сувязей і інстынctu фарміраваць у дзяцей чалавечыя пачуцці да сваіх бацькоў, дзядулі, бабулі, членаў сям'і і праз іх да іншых людзей, свайго народа, ўсяго чалавечства; 3) прысутнасць натуральнага цяпла і сардэчнасці ў сямейных адносінах і зносінах; 4) непераўздзенасць па свайму эмацыянальнаму характару; 5) бесперапыннасць, працягласць і разнастайнасць выхаваўчых уздзеянняў на дзяцей з боку лю-

дзей рознага полу і ўзросту, прафесійных інтарэсаў, жыццёвага вопыту і чалавечых каштоўнасцей; 6) выкананне ролі першаснага звяна ў працэсе выхавання; 7) магчымасць глыбокага і сістэматычнага вывучэння і ўліку індывідуальнасці дзіцяці; 8) адкрытасць і неформальнасць працэсу выхавання ў сям'і, які заснаваны на станоўчых традыцыях радаслоўнай, сямейных традыцыях, звычаях, абрадах, прывычках, нормах, укладзе жыцця; 9) наяўнасць пэўнай стыхійнасці і суб'ектыўнасці адносінаў бацькоў, дарослых і дзяцей; 10) магчымасць негатыўнага ўздзеяння пэўнай катэгорыі сямей на выхаванне асобы дзіцяці.

Суб'ектам сям'і і сямейнага выхавання з'яўляецца асоба дзіцяці (кожная чалавечая істота з моманту яе нараджэння да дасягнення 18-гадовага ўзросту). У сістэме сямейных адносінаў дзіця не толькі адчувае ўздзеянне на яго бацькоў і старэйшых членаў сям'і, а, у сваю чаргу, таксама актыўна ўплывае на бацькоў, членаў сям'і, вобраз яе жыццядзейнасці і стыль сямейнага выхавання. Пры гуманістычным стылі сямейнага выхавання як працэсе міжасобаснага ўзаемадзеяння бацькоў і дзяцей (суб'ект-суб'ектнае ўзаемадзеянне) ствараюцца неабходныя ўмовы для самастойнага паўнацэннага развіцця дзіцяці як суб'екта сямейнай жыццядзейнасці, асобы, індывідуальнасці. Пры негуманных адносінах пэўнай катэгорыі бацькоў да дзяцей і дзіцячай жыццядзейнасці (парушэнне правоў дзіцяці, жорсткае абыходжанне, пакіданне дзяцей, г. зн. пазбаўленне іх сям'і) дзяржаўныя органы і грамадскія арганізацыі на аснове Закона Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці" дапамагаюць дзіцяці рэалізаваць свае правы на сям'ю, свабоду, сацыяльную абароненасць, паўнацэннае развіццё.

3. На працэс сямейнага выхавання і асобу дзіцяці ўплываюць разнастайныя знешнія і ўнутраныя фактары. Сярод знешніх выдзяляюцца: а) палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і экалагічныя ўмовы; б) тэхнізацыя і матэрыяльнае спажывальніцтва; в) змяншэнне колькасці шлюбаў і павелічэнне разводаў; г) зніжэнне нараджальнасці дзяцей і павелічэнне смяротнасці дарослага і дзіцячага насельніцтва; д) дзейнасць устаноў адукацыі, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў, што скіраваны на сям'ю і сямейнае выхаванне. Да ўнутраных адносяцца: матэрыяльна-бытавыя ўмовы сям'і; структура сям'і і яе колькасць састаў; прысутнасць у сям'і абодвух бацькоў; адносіны бацькоў да дзяцей; выкананне бацькамі функцый мацярынства і бацькоўства;

духоўнае і маральнае адзінства сям'і; працоўны характар сям'і; аўтарытэт бацькоў; вобраз жыццядзейнасці сям'і, яе ўклад, вартасныя арыентацыі, веравызнанне, традыцыі, звычаі і абрады; культура зносінаў бацькоў з дзецьмі; узровень педагогічнай культуры бацькоў і інш.

4. Асноўнымі задачамі сямейнага выхавання на сучасным этапе развіцця Беларусі як сувярэннай дзяржавы з'яўляюцца выхаванне дзіцяці свядомым грамадзянінам-патрыётам сваёй Айчыны, сумленным працаўніком, добрым сем'янінам. Для іх вырашэння скарыстоўваюцца разнастайныя шляхі, сродкі і формы выхавання, якія скіраваны на засваенне дзецьмі пэўных ведаў і авалоданне практычнымі ўменнямі і навыкамі; метады выхавання як сукупнасць спосабаў выхаваўчых узаемадзеянняў бацькоў з дзецьмі, што дапамагаюць апошнім развіваць сваю свядомасць, пачуцці і волю, стымуляваць (заахвочваць) фарміраванне вопыту паводзін, арганізацыю самастойнай жыццядзейнасці.

5. Адным з эфектыўных сродкаў маральна-эмацыянальнага выхавання ва ўмовах сям'і з'яўляюцца зносіны бацькоў з дзецьмі як спецыфічны спосаб іх узаемадзеяння, з дапамогай якога ажыццяўляюцца абмен інфармацыяй маральна-этычнага характару, развіццё свядомасці, фарміраванне маральных пачуццяў і перакананняў, рэгуляцыя і карэкцёрка ўчынкаў і паводзін дзяцей. Зносіны бацькоў з дзецьмі (падлеткамі) выконваюць рад асноўных узаемазвязаных паміж сабой функцый: інфармацыйна-пазнаваўчую, эмацыянальную, рэгулятыўную і карэкцёрвачую. Эфектыўнасці зносінаў бацькоў з падлеткамі ў працэсе іх маральна-эмацыянальнага выхавання садзейнічае выкананне важнейшых псіхалага-педагогічных умоў: праяўленне добразычлівасці і добрасардэчнасці да ўсіх дзяцей у сям'і; улік іх полаўзроставых і індывідуальных асаблівасцей; пашырэнне і паглыбленне па меры ўзросту падлеткаў зместу зносінаў па маральна-этычных пытаннях; уплыў як на інтэлектуальную, так і на эмацыянальную сферу падлетка; узгадненне ў працэсе зносінаў уздзеянняў на падлетка бацькоў, іншых членаў сям'і, родзічаў, педагогаў; паўсядзёжны клопат аб захаванні маральнага аўтарытэту, прэстыжу і прыкладу бацькоў. На дзейнасць зносінаў з падлеткамі ўплывае культура зносінаў, у якую ўваходзіць уменне бацькоў уступаць у зносіны (авалоданне метадыкай зносінаў). Найбольш тыповымі правіламі, выкананне якіх становіцца ўплывае на дзейнасць бацькоўскіх зносінаў, з'яўляюцца: пастаяннае падкрэсліванне павагі да

індывідуальнасці сына ці дачкі, іх імкненне да самасцвярджэння ў сямейным мікракалектыве; праяўленне асабістай прыхільнасці, інтарэсу і павагі да ўсіх дзяцей у сям'і (родных і прыёмных); пастаянная гатоўнасць і ўменне слухаць дзяцей, даваць ім магчымасць гаварыць (выгаворвацца), дзяліцца, спрачацца, выказвацца, адстойваць свае думкі, погляды, перакананні; адабрэнне станоўчых якасцей сына ці дачкі (нават з ускладненымі паводзінамі) перад тым, як паказаць іх памылкі ці пралікі ў паводзінах і дзеяннях; ужыванне ненадакучлівых (неназойлівых) парад, заўваг, гутарак, дыялогу; тактычны і непрыкметны паказ бацькамі сваіх лепшых станоўчых якасцей без падкрэслівання перавагі над дзецьмі; пазбяганне крыклівасці і павышанага тону; валоданне сродкамі і прыёмамі вербальных і невербальных зносін; стварэнне для дзяцей сямейнай атмасферы любові, добразычлівасці, абароненасці, клопату, радасці і перспектывы.

6. Працэс сямейнага выхавання ўскладняецца, калі ў сям'і разам з роднымі дзецьмі выходзяць прыёмныя, якія пэўны (больш ці менш працяглы) час знаходзіліся ва ўмовах мацярынскай дэпрывацыі, што адмоўна адбіваецца на іх маральна-эмацыянальным выхаванні. Дзейнасць бацькоў-выхавацеляў у рабоце з прыёмнымі дзецьмі накіроўваецца на: а) устанавленне з імі добразычлівых адносін (праз папярэдняе кантактаванне ў перыяд іх наведванняў у дзіцячых дамах і школах-інтэрнатах; вывучэнне і ўлік абставін і ўмоў жыцця ў ранейшай сям'і і дзіцячай установе; наладжванне шчырых і сардэчных зносін з дзецьмі пры запрашэнні іх у сям'ю ў перыяд канікул, у выхадныя і святочныя дні; правядзенне разам з імі сумесных сямейных працоўных спраў, гульняў, святаў; праяўленне натуральнай мацярынскай і бацькоўскай любові, ласкі, клопату, дапамогі); б) пашырэнне сферы зносін прыёмных дзяцей у новай сям'і з маці, бацькамі, дзядулем, бабуляй, іншымі членамі сям'і, са сваімі роднымі братамі і сёстрамі, з усімі дзецьмі; у дзіцячым садзе і школе — з нянямі, выхавацелямі, педагогамі, вучнямі; у гуртках, студыях, секцыях, клубах, дзіцячых арганізацыях — з равеснікамі, педагогамі, выхавацелямі, трэнерамі; в) правядзенне работы па маральна-палавой асвеце, адукацыі і карэкціроўцы паводзін дзяцей, якія набылі вопыт сексуальных скрыўленняў; г) выхаванне беражлівых адносін да рэчаў і хатняй маёмасці.

7. Эфектыўнаму ажыццяўленню сямейнага выхавання садзейнічае інтэграцыя намаганняў бацькоў, выхавацеляў дзіцячых садоў, педагогаў школ і іншых навучальных устаноў, работнікаў грамадска-дзяржаўных устаноў і службаў мікрасоцыуму. У канцы 80-х-пач. 90-х гадоў у Рэспубліцы Беларусь зарадзіліся (акрэсліліся) наступныя асноўныя тэндэнцыі: 1) у інтэграцыі намаганняў дашкольных дзіцячых устаноў і сям'і: стварэнне розных відаў і тыпаў дашкольных устаноў, якія адпавядаюць запатрабаванням і інтарэсам дзяцей і бацькоў; распрацоўка выхавацелямі сумесна з бацькамі сродкаў, метадаў і форм псіхафізічнага, маральнага і духоўнага развіцця асобы дзіцяці; наладжванне разнастайных сувязей, якія даюць магчымасць уключаць бацькоў у выхаваўча-адукацыйны працэс дзіцячых устаноў; змяненне аўтарытарнай пазіцыі выхавацеля на пазіцыю выхавацеля-даследчыка, кансультанта, дарадчыка бацькоў; паглыбленне і правядзенне групавой і індывідуальнай работы з дзецьмі, у якую ўключаюцца бацькі; 2) у інтэграцыі намаганняў школы і сям'і: скарыстанне інтэграваных аб'яднанняў тыпу "дзіцячы сад — школа", "дзіцячы дом — школа — дзіцячы сад", сацыяльна-педагагічны комплекс, культурна-выхаваўчы цэнтр, навучальна-выхаваўчы комплекс мікрараёна; узаемадзеянне педагогаў і бацькоў на аснове канкрэтных праграм сумеснай дзейнасці з улікам спецыфікі рэгіёна, школы, кантынгенту дзяцей; псіхалага-педагагічнае навучанне і кансультаванне бацькоў па праблемах выхавання дзяцей; 3) у інтэграцыі намаганняў устаноў і службаў мікрасоцыуму і сям'і: стварэнне дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, фондаў, цэнтраў і службаў; функцыянаванне службаў, якія ствараюцца органамі адукацыі, сацыяльнага забеспячэння, аховы здароўя, правоў, устаноў культуры і спорту (сацыяльна-прававая, сацыяльна-педагагічная, медыка-псіхалага-педагагічная і іншыя службы); узнікненне інстытута сацыяльных педагогаў і разгортванне дзейнасці сацыяльных работнікаў і педагогаў, якія арыентаваны на работу з сям'ёй.

8. Дзейнасць сямейнага выхавання залежыць ад узроўню педэгагічнай культуры бацькоў, пад якой разумеецца педэгагічная падрыхтаванасць іх як выхавацеляў, што дае рэальныя станоўчыя вынікі ў сямейным і грамадскім выхаванні дзяцей. У розныя перыяды ХХ стагоддзя існавала мноства падыходаў да ўзнікнення педэгагічнай культуры бацькоў. Важнейшыя з іх: 1) прывычныя паводзіны бацькоў і дзяцей

магчыма змяніць з дапамогай методыкі перавучвання; 2) навучанне бацькоў умённым перадачы сваіх пачуццяў дзецям (пачуццёвая камунікацыя); 3) авалоданне бацькамі элементамі трансакцыянальнага аналізу пры вывучэнні сваіх паводзін ці ўзаемаадносін у сям'і; 4) сістэма групавых кансультацый, што дапамагаюць бацькам вырацоўваць умёны пераарыентаваць свае ўстаноўкі ў залежнасці ад патрэбнасцей дзіцяці; 5) правядзенне апераджальнай падрыхтоўкі бацькоў і мацярок; 6) удасканаленне ці перабудова сямейнага жыцця, сямейных адносін, гуманізацыя жыццядзейнасці бацькоў і дзяцей на аснове базісных для функцыянавання сям'і псіхалагічных састаўляючых: самаацэнкі, спосабаў камунікацыі, змяненняў сямейнай сістэмы, уключэнне ў сацыяльныя сувязі.

У даследаванні мы выходзім з таго асноўнага палажэння, што педагогічная культура і звязанае з ёю выхаванне (выхаванасць) бацькоў у канчатковым выніку дапамагаюць ім у: а) пераадоўванні няўпэўненасці ў сваіх магчымасцях выхавацеляў; б) нармалізацыі свайго асабістага жыцця; в) удасканаленні выхавання сваіх дзяцей праз гуманізацыю іх жыццядзейнасці; г) папярэджванні адмоўных з'яў непасрэдна ў сям'і, а значыць, у мікрасоцыуме і ў грамадстве ў цэлым.

Галоўнымі шляхамі і сродкамі павышэння педагогічнай культуры бацькоў з'яўляюцца: 1) ажыццяўленне дыферэнцыраванага навучання і аказанне індывідуальнай практычнай дапамогі бацькам сіламі кваліфікаваных спецыялістаў (псіхолагаў, педагогаў, сяксолагаў, урачоў, сацыяльных педагогаў, юрыстаў і інш.); 2) скарыстанне ў мэтах педагогічнай падрыхтаванасці бацькоў актыўных форм іх псіхалага-педагогічнага навучання (індывідуальных і групавых кансультацый спецыялістаў, псіхалага-педагогічных трэнінгаў, аналізу праблемных сямейных сітуацый, дзелавых гульняў, семінарскіх і практычных заняткаў, дыспутаў і дыскусій, прэс-канферэнцый, вечароў пытанняў і адказаў, абмеркаванняў дыскусійных артыкулаў, радыё- і тэлеперадач па праблемах выхавання дзяцей, аглядаў навінак айчынай і замежнай псіхалага-педагогічнай літаратуры, святаў нараджэння сямей, семінараў-святаў для бацькоў-выхавацеляў дзіцячых дамоў сямейнага тыпу і інш.); 3) падрыхтоўка камплекта навукова-метадычнай і навукова-папулярнай літаратуры па сямейнаму выхаванню для розных катэгорый бацькоў.

Асноўныя палажэнні дысертацыі раскрыты ў наступных публікацыях аўтара:

I. Манаграфіі, кнігі, дапаможнікі

1. Педагогіка сямейнага выхавання (тэарэтыка-метадалагічны аспект). — Мн.: НІА, 1995. — 195 с.
2. Арганізатар пазакласнай і пазашкольнай выхаваўчай работы. — Мн.: Нар. асвета, 1972. — 80 с.
3. Воспитание патриотических чувств. — Мн.: Нар. асвета, 1977. — 62 с.
4. Умеем ли мы общаться с детьми? — Мн.: Нар. асвета, 1983. — 112 с.
5. Педагогика для всех. — Мн.: Нар. асвета, 1984. — 191 с.
6. Настольная книга родителей: Хрестоматия по семейному воспитанию. — Мн.: Нар. асвета, 1987. — 175 с. (в соавт.).
7. Умеем ли мы общаться с детьми? — 2-е изд., доп. и перераб. — Мн.: Нар. асвета, 1987. — 144 с.
8. Патриотическое воспитание в семье. — Мн.: Нар. асвета, 1989. — 144 с.
9. Педагогика для всех. — 2-е изд., доп. — Мн.: Нар. асвета, 1992. — 190 с. (в соавт.).
10. Такая необычная семья: В 2-х кн. — Мн.: НИО, 1994. — 195 с. (в соавт.).

II. Афіцыйныя дакументы

11. Закон Рэспублікі Беларусь "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" — Мн.: Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, 1991. — 16 с. (у сааўт.).
12. Закон Рэспублікі Беларусь "Аб правах дзіцяці" — Мн.: Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, 1993. — 15 с. (у сааўт.).
13. Первичный периодический доклад Республики Беларусь об осуществлении положений Конвенции ООН "О правах ребенка". — Мн.: Верховный Совет Республики Беларусь, 1993. — 48 с. (в соавт.).

III. Метадычныя рэкамендацыі, праграмы, палажэнні

14. Некоторые вопросы нравственного воспитания детей в условиях научно-технической революции. — Брест: Педобщество, 1976. — 15 с.
15. Воспитание у детей в семье чувств патриотов и тружеников средствами художественной литературы. — Брест: Педобщество, 1977. — 18 с.
16. Общение и его влияние на нравственное развитие подростка. — Брест: Знание, 1980. — 15 с.
17. Культура общения родителей с детьми. — Мн.: Знание, 1982. — 18 с.
18. Примерная программа занятий в народных университетах педагогических знаний для родителей. — Мн.: МП БССР, 1982. — 83 с. (в соавт.).
19. Примерная программа занятий в народных университетах педагогических знаний для родителей. — 2-е изд. — Мн.: МП БССР, 1984. — 86 с. (в соавт.).
20. Примерная программа занятий в народных университетах педагогических знаний для родителей. — Изд. 3-е. — Мн.: МП БССР, 1986. — 108 с. (в соавт.).
21. Воспитание детей — всенародное дело: Метод. рекомендации для системы просвещения родителей. — Мн.: Педобщество, 1988. — 18 с.
22. Палажэнне аб Асацыяцыі прыёмных сямей Беларускага дзіцячага фонду //Адукацыя і выхаванне. — 1992. — № 6. — С. 20-21 (у сааўт.).
23. Прыкладнае палажэнне аб дзіцячым доме сямейнага тыпу. — Мн.: Мінадукацыі Рэспублікі Беларусь, 1993. — 12 с. (у сааўт.).

IV. Раздзелы ў педагагічнай энцыклапедыі, анталогіі педагагічнай думкі, кнігах

24. Ян Чечёт //Антология педагогической мысли Белорусской ССР /Сост. Э.К.Дорошевич и др. — М.: Педагогика, 1986. — С. 181-183.
25. Михаил Васильевич Родевич //Антология педагогической мысли Белорусской ССР /Сост. Э.К.Дорошевич и др. — М.: Педагогика, 1986. — С. 211-216.
26. Иван Данилович Горбачевский //Антология педагогической мысли Белорусской ССР /Сост. Э.К.Дорошевич и др. — М.: Педагогика, 1986. — С. 209-211.

27. Воспитание первых чувств патриотизма и интернационализма у детей старшего дошкольного возраста //Наука и искусство семейного воспитания /Под общ. науч. ред. С.Н.Буровой, В.В.Чечета. — Мн.: Педобщество, 1989. — Ч. I. — С. 19-24.

28. Воспитание чувств патриотизма и интернационализма у детей младшего школьного возраста //Наука и искусство семейного воспитания /Под общ. науч. ред. С.Н.Буровой, В.В.Чечета. — Мн.: Педобщество, 1989. — Ч. II. — С. 45-50.

29. Подготовка старшеклассников к службе в армии //Наука и искусство семейного воспитания /Под общ. науч. ред. С.Н.Буровой, В.В.Чечета. — Мн.: Педобщество, 1989. — Ч. IV. — С. 80-87.

30. Все начинается в семье //Военно-патриотическое воспитание: История в современность: В 3 кн. /Под общ. ред. К.А.Куликовича. — Гомель: Педобщество, 1991. — Кн. 1. — С. 75-91.

31. Белоруссия, Республика Беларусь: Система образования и воспитания //Российская педагогическая энциклопедия: В 2 тт. /Гл. ред. В.В.Давыдов. — М.: БРЭ, 1993. — Т. 1. — С. 78-80.

32. Умеем ли мы любить детей и общаться с ними? //Такая необычная семья /Под общ. ред. Л.И.Смагиной, В.В.Чечета. — Мн.: НИО, 1994. — Ч. I. — С. 19-33.

V. Артыкулы ў навуковых зборніках і часопісах

33. Патриотом быть обязан //Политинформатор и агитатор. — 1975, № 8. — С. 18-21.
34. Особенности нравственного воспитания детей в условиях НТР //Педагогика: Респ. межвед. науч. сб. Мн.: Нар. асвета, 1980. — Вып. 15. — С. 43-48.
35. Общение как фактор нравственного развития учащихся //Народная асвета. — 1981, № 3. — С. 16-20.
36. Использование боевых и трудовых традиций семьи в идейно-политическом и нравственном воспитании детей //Нравственное воспитание школьников в процессе внеклассной работы: Тематич. сб. науч. трудов. — Мн.: НИИП МП БССР, 1982. — С. 84-88.
37. Общение родителей и педагогов с подростками как средство нравственного развития личности школьника //Актуальные проблемы

формирования личности в теории и практике воспитания. — Рига: МП Латвии, 1982. — С. 21-24.

38. О качественном улучшении нравственного воспитания детей в семье // Теория и практика идейно-нравственного воспитания учащихся. — Мн.: МГПИ, 1983. — С. 233-235.

39. Общение с детьми // Воспитание школьников. — 1984, N 4. — С. 53-59.

40. Шляхи удасканалення вихавання дзяцей у сям'і // Народная асвета. — 1986, N 4. — С. 20-23.

41. Школа і сям'я — саюзнікі і аднадумцы ў фарміраванні патрыя-таў-інтэрнацыяналістаў // Народная асвета. — 1987, N 6. — С. 26-29.

42. Пути совершенствования патриотического воспитания детей в семье // Пути и средства совершенствования нравственного воспита-ния учащихся в школе и семье / Под ред. В.В.Чечета и др. — Мн.: НИИП МП БССР, 1987. — С. 71-83.

43. Использование идей Н.К.Крупской о воспитании патриотичес-ких и интернациональных чувств в современной белорусской семье // Н.К.Крупская и актуальные проблемы перестройки народного обра-зования: Материалы респ. научн.-практич. конф. — Барановичи: МНО БССР, Педобщество БССР, 1989. — С. 284-286.

44. Дзіцячыя дамы сямейнага тыпу // Народная асвета. — 1991, N 5. — С. 3-7. (у сааўт.).

45. Расціць Чалавека // Адукацыя і вихаванне. — 1992, N 6. — С. 5-7.

46. Дом, дзе сэрцу стане цёпла: Педагагічнае даследаванне праб-лем функцыянавання дзіцячых дамоў сямейнага тыпу // Адукацыя і вихаванне. — 1992, N 6. — С. 13-19. (у сааўт.).

47. Міласэрнасць у беларускіх сем'ях // Пралеска (дашкольнае вы-хаванне). — 1992, N 11. — С. 10-12. (у сааўт.).

48. Ці ўмеем мы любіць дзяцей? // Пралеска (дашкольнае выха-ванне). — 1993, N 10. — С. 44-45.

49. Сям'я выратуе свет і чалавека // Адукацыя і вихаванне. — 1993, N 6. — С. 11-16.

50. Вучыцца бацькоўскім адносінам // Пралеска (дашкольнае вы-хаванне). — 1994, N 2. — С. 43-45.

51. Праграма Міжнароднага года сям'і: Аб развіцці і вихаванні дзяцей і моладзі // Адукацыя і вихаванне. — 1994, N 4. — С. 66-67.

52. Аб рэалізацыі правоў дзяцей у сям'і і дашкольных установах / Пралеска (дашкольнае вихаванне). — 1994, N 6. — С. 3-5 (у сааўт.).

53. Сямейнае вихаванне: з гісторыі і сучаснасці // Народная асве-та. — 1994, N 9. — С. 72-76.

54. Сямейнае вихаванне: з гісторыі і сучаснасці // Народная асве-та. — 1994, N 10. — С. 76-80.

55. Защита прав ребёнка: социально-педагогический аспект // Ре-комендации науч.-практич. конф. — Мн., 1994. — С. 8-10.

56. Любоў ці патрабавальнасць? Пастаноўка праблемы // Адука-цыя і вихаванне. — 1994, N 12. — С. 60-65.

IV. Тэзісы дакладаў і выступленняў

57. В.А.Сухомлинский об общении как факторе морального раз-вития воспитанника // В.А.Сухомлинский и современная школа: Тез. докл. науч.-практич. конф., Кировоград, 25-27 сент. 1978. — Кирово-град: Минпрос УССР, 1978. — С. 31-32 (в сбавт.).

58. Общение как путь развития и формирования нравственного сознания подростка // Воспитание учащихся в процессе овладения основами наук: Тез. докл. конф., Алма-Ата, 15-18 мая 1979 г. — М.: АПН ССР, Ин-т общей и пед. психологии, 1979. — С. 136-138.

59. О причинах неудовлетворенности подростков в процессе об-щения с ними родителей // Проблемы формирования личности в кол-лективной деятельности и общении: Тез. докл. респ. конф., Гродно, 22-24 сент. 1980 г. — Педобщество БССР, Гр.ГУ. — 1980. — Ч. II. — С. 66-67.

60. Совершенствование методов и средств патриотического вос-питания детей в семье // Психолого-педагогические проблемы воен-но-патриотического воспитания молодежи: Тез. респ. науч.-практич. конф., Брест, 30-31 окт. 1984 г. — Брест: МП БССР, Педобщество БССР, 1984. — Ч. 1. — С. 108-110.

61. Внедрение активных форм занятий и методов обучения в уни-верситетах педагогических знаний — важный путь улучшения подго-товки родителей к воспитанию детей // Психолого-педагогические проблемы семейного воспитания: Тез. докл. и выступл. респ. науч.-практич. конф., Могилев, 19-20 нояб. 1985 г. /Ред. кол. Е.И.Сермяж-

ко, С.Н.Бурова, В.В.Чечет и др. --Могилев: Педобщество БССР, НИИП МП БССР, МгПИ, 1985. — Ч. 4. — С. 484-486 (в соавт.).

62. О путях научно-методического обеспечения работы университетов педагогических знаний для родителей //Психолого-педагогические проблемы семейного воспитания: Тез. докл. и выступл. респ. науч.-практич. конф., Могилев, 19-20 нояб. 1985 г. (Ред. кол. Е.И.Сермяжко, С.Н.Бурова, В.В.Чечет и др. — Могилев: Педобщество БССР, НИИП МП БССР, МгПИ, 1985. — Ч. 4. — С. 508-511.

63. О путях улучшения научно-методического обеспечения педагогического всеобуча родителей //Проблемы педагогического всеобуча родителей в свете требований реформы общеобразовательной школы: Тез. докл. на Всесоюз. науч. конф., Ереван, 7-9 апр. 1986 г. — М.: МП СССР, 1986. — С. 6-9 (в соавт.).

64. Влияние пропаганды педагогических и психологических знаний на активизацию родителей в трудовом воспитании детей //Роль пропаганды знаний в совершенствовании трудовой и профессиональной подготовки учащихся: Материалы Всесоюз. науч.-практич. конф., Свердловск, 28-30 мая 1985 г. — М.: Знание, 1986. — С. 33-34.

65. Взгляды А.С.Макаренко на патриотическое воспитание в семье //А.С.Макаренко и современность: Тез. докл. на респ. конф., Минск, 29-30 марта 1988 г. — Мн.: Педобщество БССР, 1988. — С.237-239.

66. Современные тенденции в работе учреждений образования с семьей по воспитанию детей //Социально-педагогические и правовые аспекты защиты личности ребенка и детских организаций в свете Конвенции ООН о правах ребенка и Закона Республики Беларусь "О правах ребенка": Тез. докл. науч.-практич. конф., РГП "Зубренок", 19-21 апр. 1994 г.: В 2 ч. — Мн., 1994. — Ч. 1. — С. 30-32.

67. Специфика семейного воспитания и его задачи в новых социально-экономических условиях //Образование и национально-культурное возрождение: Тез. науч. докл. на междунар. конф., Минск, 25-26 окт. 1994 г.: В 2 ч. — Мн., 1994. — Ч. 1. — С. 101-102.

VIII. Матэрыялы (навуковыя зборнікі) пад рэдакцыяй аўтара

68. Трудовое обучение и воспитание учащихся средних школ // Сб. науч. трудов /Под ред. О.Т.Мороз, В.В.Чечета. — Мн.: НИИП, МП БССР, 1981. — 101 с.

69. О повышении действенности педагогического просвещения родителей /Ред. В.В.Чечет, Е.С.Колесникова. — Мн.: МП БССР, 1982. — 37 с.

70. Работа педагога по нравственно-правовому воспитанию школьников //Сб. науч. трудов /Под ред. В.В.Чечета, Т.А.Шингирей, А.Е.Тараса. — Мн.: НИИП, МП БССР, 1985. — 82 с.

71. Психолого-педагогические проблемы семейного воспитания /Сб. тез. докл. и выступл.: Ч. I-IV /В составе редкол. В.В.Чечет. — Могилев, 1985. — 682 с.

72. Вопросы трудовой подготовки и профориентации учащихся // Сб. науч. трудов /Ред. кол. В.В.Чечет (отв. ред.) и др. — Мн.: НИИП МП БССР, 1986. — 91 с.

73. Пути и средства совершенствования нравственного воспитания учащихся в школе и семье //Сб. науч. трудов /Под ред. В.В.Чечета (отв. ред.), Г.К.Королевич, А.Е.Тараса. — Мн.: НИИП МП БССР, 1987. — 126 с.

74. Наука и искусство семейного воспитания: В 4 ч. /Под общ. науч. ред. С.Н.Буровой и В.В.Чечета. — Мн.: Педобщество БССР, 1989. — 360 с.

РЭЗІЮМЕ

Чэчат Віктар Уладзіміравіч "Педагагічныя асновы сямейнага выхавання (на матэрыяле сямей Рэспублікі Беларусь)"

Ключавыя словы: сям'я, сямейнае выхаванне, дзіця, бацькі, бацька, маці, зносіны, грамадзянін, патрыёт, працаўнік, сям'янін, педагагічная культура, народная педагогіка.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца працэс выхавання асобы дзіцяці ва ўмовах сям'і. Прадмет даследавання — асаблівасці зместу, формаў, метадаў і сродкаў сямейнага выхавання ў змяняюшыхся ўмовах узаемадзеяння сям'і і соцыуму на Беларусі.

Мэта даследавання — раскрыць магчымасці сям'і ў выхаванні дзяцей і абгрунтаваць задачы, змест, сродкі і формы сямейнага выхавання ў сучаснай сацыякультурнай сітуацыі ў грамадстве.

У працэсе даследавання прымяняліся тэарэтычныя (аналіз, сінтэз, абстрагаванне, мадэляванне, канструяванне) і практычныя метады (назіранне, даверныя гутаркі, анкетаванне, інтэрв'ю, стварэнне спецыяльных сітуацый, экспертнае апытванне, вывучэнне творчых работ дзяцей, педагагічны эксперымент).

У даследаванні выяўлены асноўныя фактары, якія ўздзейнічаюць на працэс сямейнага выхавання; вызначаны асаблівасці, задачы, сродкі, формы і метады выхавання дзяцей, у тым ліку прыёмных, абароны іх правоў як суб'екта сям'і; намечаны асноўныя тэндэнцыі ў сумеснай дзейнасці сям'і, дзіцячага сада, школы, дзяржаўных і грамадскіх устаноў і службаў мікрасоцыуму ў выхаванні дзяцей; распрацаваны і правяраны шляхі і формы павышэння педагагічнай культуры бацькоў.

Вынікі даследавання выкарыстаны пры падрыхтоўцы Законаў Рэспублікі Беларусь "Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь" і "Аб правах дзіцяці", манаграфіі, навукова-метадычных дапаможнікаў і метадычных рэкамендацый для бацькоў і педагогаў, а таксама іншых афіцыйных дакументаў і навуковых прац.

РЕЗЮМЕ

Чечет Виктор Владимирович "Педагогические основы семейного воспитания (на материале семей Республики Беларусь)".

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, ребенок, родители, отец, мать, общение, гражданин, патриот, труженик, семьянин, педагогическая культура, народная педагогика.

Объектом исследования является процесс воспитания личности ребенка в условиях семьи. Предмет исследования — особенности содержания, форм, методов и средств семейного воспитания в изменяющихся условиях взаимодействия семьи и социума на Беларуси.

Цель исследования — раскрыть возможности семьи в воспитании детей и обосновать задачи, содержание, средства и формы семейного воспитания в современной социокультурной ситуации в обществе.

В процессе исследования использованы теоретические (анализ, синтез, абстрагирование, моделирование, конструирование) и практические методы (наблюдение, доверительные беседы, анкетирование, интервью, создание специальных ситуаций, экспертный опрос, изучение творческих работ детей, педагогический эксперимент).

В исследовании выявлены основные факторы, влияющие на процесс семейного воспитания; определены особенности, задачи, средства, формы и методы воспитания детей, в том числе приемных, пути их защищенности как членов семьи; намечены основные тенденции в совместной деятельности семьи, детского сада, школы, государственных и общественных учреждений и служб микросоциума в воспитании детей; разработаны и проверены пути и формы повышения педагогической культуры родителей.

Результаты исследования использованы при подготовке Законов Республики Беларусь "Об образовании в Республике Беларусь" и "О правах ребенка", монографии, научно-методических пособий и методических рекомендаций для родителей и педагогов, а также других официальных документов и научных работ.

SUMMARY

Chechet Victor Vladimirovitch
Pedagogical foundations of family upbringing
(on the materials of the Republic of Belarus)

The key words: family, family upbringing, child, parents, father, mother, communication, citizen, patriot, pedagogical culture.

The object of the research work is family as special upbringing environment.

The subject-matter of this work is the process of upbringing of child's personality in family.

The aims of this work are the following:

- to indicate the possibilities of family in the process of upbringing;
- to base the tasks, contents, means and forms of family upbringing in modern conditions of social development.

Theoretical (analysis, synthesis, abstraction, model construction) and empirical methods have been used in the research work.

The main factors influencing the process of family upbringing have been indicated; the special tasks, forms, means and methods of children's upbringing have been defined; the main tendencies in co-operative activity of family, kindergartens, school, state and public organizations and services in upbringing of children have been uncovered; The ways and the forms of the increasing of pedagogical culture of parents have been worked out.

The results of this research work have been used in the preparation of the Law on Education of the Republic of Belarus and the Law on Rights of Child; in monography, in methodical textbooks and recommendations and other official documents and scientific works.

В. Зечева

Падпісана ў друк 31.01.96. Формат 60x84 1/16.

Умоўн. друк. арк. 4,9. Тираж 100 экз.
 Зак. 98.

Нацыянальны інстытут адукацыі
 Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь.
 Ліцэнзія ЛВ № 481
 220004, Мінск, вул. Караля, 16.

Надрукавана на ратапрынце НІА.
 Пры ўдзеле ВК ТАА "ПоліБіт". Ліцэнзія № 894.
 220004, Мінск, вул. Караля, 16.